
RAPORTTI

TYÖNUMERO: 20601997

ALAVUDEN KAUPUNKI

TÖYSÄN JÄRVEN MAISEMA- JA RAKENNETUN KULTTUURIYMPÄRISTÖN SELVITYS

14.09.2021

SWECO INFRA & RAIL OY
TAMPERE

Muutoslista

	14.9.2021	FIHEIN	FIHEIN	FIDANR	VALMIS
	31.10.2018	FIHEIN	FIHEIN	FIKIRV	LUONNOS
MUUTOS	PÄIVÄYS	HYVÄKSYNYT	TARKASTANUT	LAATINUT	HUOMAUTUS

Sisältö

1	JOHDANTO.....	1
1.1	Selvityksen tarkoitus ja sisältö.....	1
1.2	Menetelmät.....	1
1.3	Kohteiden arvottaminen.....	1
1.3.1	Rakennetun kulttuuriympäristön arvojen määrittely.....	2
1.3.2	Kulttuurimaiseman arvojen määrittely.....	2
2	TÖYSÄN KEHITYSHISTORIAA.....	3
3	KULTTUURIMAISEMA	8
3.1	Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet	8
3.2	Maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet	8
3.2.1	Töysänjoen kulttuurimaisema	8
3.2.2	Ponnenjärven maisema-alue	9
3.3	Maisematekijät	10
3.3.1	Ilmasto.....	11
3.3.2	Korkeussuhteet	11
3.3.3	Kallio- ja maaperä	11
3.3.4	Pinta- ja pohjavedet sekä vesialueet	13
3.4	Maisemarakenne.....	15
3.4.1	Yleiskuvaus	15
3.4.2	Maiseman solmukohdat	15
3.5	Maisemakuva	16
3.5.1	Yleiskuvaus	16
3.5.2	Maamerkit ja näkymät	17
3.5.3	Järvikohtaiset kuvailut	18
3.6	Johtopäätökset kulttuurimaiseman arvoista	31
4	RAKENNETTU KULTTUURIYMPÄRISTÖ.....	32
4.1	Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt	32
4.2	Maakunnallisesti merkittävät rakennetun kulttuuriympäristön kohteet.....	33
4.3	Paikallinen rakentamisperinne	36
4.3.1	Talonpoikaisajan rakentaminen	36
4.3.2	Jälleenrakennuskauden rakennuskohteet	42
4.4	Pihapiirit	43
4.4.1	Pihapiirin kehitys	43
4.4.2	Pihapiirin nykytila	45
4.5	Johtopäätökset rakennetun kulttuuriympäristön arvoista.....	47
5	LÄHTEET	48

Liitteet:

Liite 1	Kohdekortit osa-alue 1
Liite 2	Kohdekortit osa-alue 2
Liite 3	Kohdekortit osa-alue 3

Liitekartat:

Kartta 1	Maisemarakenne, osa-alueet 1 ja 2
Kartta 2	Maisemarakenne, osa-alue 3
Kartta 3	Maisemakuva, osa-alueet 1 ja 2
Kartta 4	Maisemakuva, osa-alue 3
Kartta 5	Rakennetun kulttuuriympäristön kohteet, osa-alue 1
Kartta 6	Rakennetun kulttuuriympäristön kohteet, osa-alue 2
Kartta 7	Rakennetun kulttuuriympäristön kohteet, osa-alue 3

1 JOHDANTO

1.1 Selvityksen tarkoitus ja sisältö

Selvitys on laadittu Töysän järvien rantaosayleiskaavan taustaselvitykseksi. Selvitysalue käsittää entisen Töysän kunnan järvalueet. Osayleiskaavatyö ja selvitysalue on jaettu kolmeen osa-alueeseen. Osa-alue 1 käsittää valtatie 18 pohjoispuolen ja Mutkankyläntien länsipuolen rajaaman alueen. Osa-alue 2 muodostuu valtatie 18 pohjoispuolelle ja Mutkankyläntien itäpuolelle. Osa-alue 3 käsittää valtatie 18 eteläpuolisen alueen. Selvitystyön yhteydessä lopullista kaavarajausta ei ollut vielä käytettävissä, joten selvitysalue rajoitettiin ulottumaan noin 0–250 m etäisyydelle rantaviivasta.

Selvityksessä esitetään Töysän rakennetulle kulttuuriympäristölle ja kulttuurimaisemalle tyypilliset, osayleiskaavatyössä huomioitavat ominaispiirteet ja arvot. Selvityksessä on kerrottu lyhyesti Töysän ja sen järvalueiden kehityksestä sekä sen suhteesta maisemaan ja rakentamiseen. Selvitykseen on koottu tiedot alueella sijaitsevista valtakunnallisesti, maakunnallisesti ja paikallisesti arvokkaiksi luokitelluista rakennettua kulttuuriympäristöä sekä kulttuurimaisemaa edustavista miljöökokonaisuuksista ja kohteista. Alueet ja kohteet on esitelty historiatietojen, sanallisten kuvausten ja valokuvien avulla.

1.2 Menetelmät

Kulttuuriympäristöselvitys tukeutuu olemassa oleviin selvityksiin. Historiaosuutta on selvitetty Töysän kunnan ja Etelä-Pohjanmaan historiikeista sekä muista kirjallisista lähteistä. Lisäksi tämän selvityksen pohjaksi on koottu tiedot aiemmin alueelle laadituista inventoinneista ja kulttuuriympäristöselvityksistä. Keskeisimpinä lähteinä ovat olleet seuraavat julkaisut ja raportit:

- Arvokkaat maisema-alueet. Maisema-alue työryhmän mietintö II. Ympäristöministeriö, ympäristönsuojeluosasto, mietintö 66/1993
- Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY. Museovirasto, http://www.rky.fi/read/asp/r_default.aspx
- Maaseudun kulttuurimaisemat ja maisemanähtävyydet, Ehdotukset Etelä-Pohjanmaan maakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi, osa 2, päivitys- ja täydennysinventointi 2014, Etelä-Pohjanmaan liitto
- Etelä-Pohjanmaan maakunnallinen rakennusinventointi 2016–2017, Etelä-Pohjanmaan liitto

Aiemmin inventoitujen aluekokonaisuuksien ja kohteiden nykytilanne on tarkistettu ja aluekohteet ja on valokuvattu maastossa elo-lokakuussa 2018. Rakennukset valokuvattiin ulkoapäin ja paikalla olleita asukkaita haastateltiin.

1.3 Kohteiden arvottaminen

Kulttuurimaisemaselvityksen laadinnasta ovat vastanneet arkkitehti Maritta Heinilä, miljöösuunnittelija Maria Kirveslahti ja FM Dan Ronimus.

Rakennetun ympäristön osalta aineistojen koonnin ja analysoinnin sekä alueiden kohteiden alustavan arvottamisen on tehnyt olemassa olevien inventointien ja maastotyön pohjalta arkkitehti Maritta Heinilä Sweco Infra & Rail Oy:stä. Maastotöihin osallistui myös miljöö-

suunnittelija Maria Kirveslahti. Inventoitavien kohteiden alustavan valinnan taustalla oli rakennus- ja huoneistorekisterin tiedot ennen vuotta 1960 rakennetuista kohteista. Maastokäynnit suunnattiin selvitysalueella jälleenrakennuskauden ja sitä vanhempien rakennuskohteiden inventointiin, sillä rantaosayleiskaavan selvitysalueella ei ollut tiedossa olevia modernin rakennusperinnön kohteita tai aluekokonaisuuksia.

Raportoitavia kohteita valittaessa tehtiin alustavaa arvottamista sekä maastokäynnin yhteydessä että myöhemmin selvitysluonnosta läpikäydessä yhdessä kaupungin viranomaisen kanssa. Kohdekortti-raporttiin valitut kohteet nähtiin edustavan parhaiten selvitysalueen rakennusperinnön ominaispiirteitä. Kohdekuvausten yhteydessä on arvotettu kohteet alustavasti luokkiin 1–3. Lopullinen arvottaminen tehdään kaupungin, rakennusten omistajien ja museoviranomaisen yhteistyönä.

1.3.1 Rakennetun kulttuuriympäristön arvojen määrittely

Selvitysalueella sijaitsee yksi valtakunnallisesti merkittävä rakennetun kulttuuriympäristön kohde, Villa Manner. Yhtään maakunnallisesti merkittävää rakennuskohdetta ei ole esitetty alueelle.

Paikallisesti merkittävien rakennusten joukkoon ja huomioitavaksi rantaosayleiskaavan suunnittelussa on valikoitu seuraavin kriteerein:

Rakennushistoriallisesti tai -taiteellisesti merkittävä kohde saattaa edustaa jotain arkkitehtonista tyyliä tai tyyliävaikutteita, jollakin tavalla mielenkiintoista, harvinaista tai tyypillistä rakennusteknistä ratkaisua tai rakennustyyppiä, tai tietyllä ajalla tai sosiaaliryhmälle tyypillistä rakentamisen tapaa.

Maisemallisesti merkittävässä kohteessa ympäristöarvot ovat tärkeitä. Kohde saattaa olla osa arvokasta ympäristökokonaisuutta, näkyä ympäristöönsä hyvin tai muodostaa oman maisemallisen kokonaisuuden. Yksittäinen rakennus voi olla maisemallinen kiintopiste tai kohteella voi olla merkitystä osana ajallisesti tai tyyllisesti kerroksellista kokonaisuutta.

Historiallisesti merkittäviksi luokiteltuihin kohteisiin liittyy tapahtuma- tai henkilöhistoriaa tai ne voivat edustaa tiettyä asutushistoriaa tai yhteiskunnan kehityksen vaihetta. Kohde voi liittyä esim. koululaitoksen, yhdistyksen, ja seurojen historiaan, teollisuus- tai taloushistoriaan, elinkeinoihin, uskonnonharjoittamiseen, tapoihin tai henkilöhistoriaan. Arvotetut kohteet on esitetty kohdekorteilla, jotka ovat tämän raportin liitteenä.

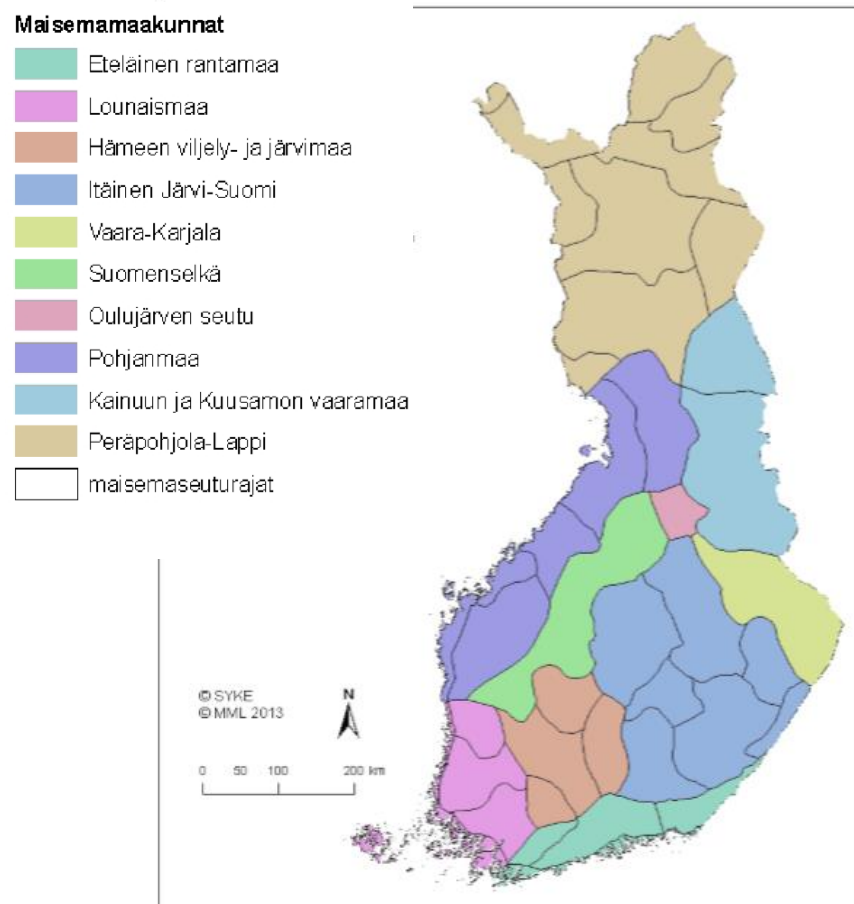
1.3.2 Kulttuurimaiseman arvojen määrittely

Selvitysalueella ei sijaitse valtakunnallisen inventoinnin mukaisia valtakunnallisesti merkittäviä maisema-alueita. Etelä-Pohjanmaan maakuntakaavassa vuodelta 2005 on osoitettu maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet, joista neljä sijaitsee selvitysalueella. Maakunnallinen maisemainventoinnin päivitystyö on laadittu, mutta muutokset rajauksiin odottavat vielä maakuntahallituksen päätöstä.

Selvitystyön yhteydessä on nostettu esiin kulttuurimaiseman näkökulmasta paikallisesti merkittäviä kohteita, ja ne on esitetty selvityksen kohdassa 3.6.

2 TÖYSÄN KEHITYSHISTORIAA

Töysä sijaitsee Etelä-Pohjanmaan kaakkoisosassa Suomenselän alueella, mikä tekee siitä maantieteellisesti alavista joki- ja peltomaistaan tunnetusta maakunnasta poikkeavan ja omaleimaisen alueen. Töysää ja Alavusta, johon se kuuluu, kutsutaan yleisesti lakeuden portiksi, sillä juuri niillä seuduilla Suomenselän vedenjakaja-alueen karu ja soinen harju-maasto muuttuu jokien ja järvien rytmittäviksi peltoisiksi lakeuksiksi, joista Pohjanmaa yleisesti tunnetaan. Kumpuilevasta ja mäkisestä, siis töyssyisestä maisemastaan Töysä on myös mitä ilmeisemmin saanut nimensä. Hallinnollisesti Töysästä tuli kunta vuonna 1865, jollaisena se pysyi vuoteen 2013, kunnes se liitettiin osaksi Alavuden kaupunkia.

Kuva 1 Suomen maisemamaakuntajaossa Töysä sijaitsee Suomenselän ja Pohjanmaan rajalla. Kuva: SYKE & Maanmittauslaitos.

Töysän sijainti maantieteellisten alueiden taitteessa on vaikuttanut merkittävästi sen maiseman ja rakennetun ympäristön monipuolisiin kehitysvaiheisiin. Vakituista asutusta alueella on ollut muuhun Pohjanmaahan nähden verrattain myöhään, sillä ensimmäiset asuk-

kaat asettuivat Töysään vasta 1560-luvulla. Tätä edelsi vuosisatoja jatkunut pyynti- ja erä-kausi, jonka aikana pääasiassa hämäläiset ja myöhemmin pirkkalaiset suuntasivat alueelle metsästys- ja kalastusretkiään. Pirkkalaisten eräalueelle oli määritelty jopa suurpiirteiset rajat, joiden sisällä sijainneen alueen omisti Nokian kartanonherra ja Ylä-Satakunnan kihlakunnantuomari Antti Westgöte

Metsästysalueisiin liittyvät maanomistusjärjestelyt olivat yksi merkittävistä syistä Töysän verrattain myöhäiselle asuttamiselle. Kun ensimmäiset ihmiset sitten pysyvästi pääsivät asettumaan alueelle, tulivat he alkuun Töysäjärven ranta-alueille Suomenselän koillispuolelta Savosta. 1500-luvun lopulta seuraavan vuosisadan puoliväliin asti savolaiset muodostivat valtaosan Töysään muuttaneista uudisraivaajista.

Savolaisvaellukset olivat saaneet alkunsa jo 1300-luvulla saavuttaen huippunsa juuri 1500-luvun loppupuolella. Liikkuvaan elämäntapaan savolaisia ajoi heille ominainen kaskiviljely, jonka jatkuva laajentuminen edellytti yhä uusien metsäalueiden raivaamista nopealla rytmillä. Jo varhaisille töysäläisille oli tärkeää vesistöjen läheisyys, sillä ensimmäiset vakituiset asukkaat sijoituivat 1560-luvulla nykyisen Rantatöysän kylän paikalle ja jo seuraavalla vuosikymmenellä Ponnenjärven tuntumaan ja täten selvityksen alueelle. Savolaiskauden asutus ei kuitenkaan ollut kovin laajaa tai menestyksestä, sillä monet perustetuista tiloista autoituivat nopeasti, eikä talojen kokonaismäärä noussut tusinaa suuremmaksi ennen kuin vasta 1600-luvun lopulla. Tuolloin koettiin jokseenkin saman laajuinen muuttoliike kuin sataa vuotta aiemmin. Monet 1600-luvun tilojen nimistä ja paikoista ovat käytössä vielä tänäkin päivänä (mm. Mutka, Akkala & Juppo).

Asutuskausia rytmittivät Suomen aluetta koetelleet sodat, joiden vuoksi asutus kiihtyi uudelleen vasta 1700-luvun lopulla. Tällöin uusien tilojen perustamista vauhditti myös kruunun antama säädös, joka mahdollisti uusien tilojen perustamisen sellaisillekin alueille, jotka olivat nimellisesti pitäjien ja kylien yhteismaata. Tällaista oli Töysässä erityisen runsaasti, minkä vuoksi seudun asutus laajeni siihen mennessä vauhdikkaimmin 1700-luvun puolivälistä alkaen. Tuolloin rupesivat yleistymään myös sotilastorpat, torpat ja mäkituvat, joiden myötä asukasmäärä ja maanviljelyyn sekä muihin elinkeinoihin käytetty maa-ala kasvoi merkittävästi.

Asutuksen leviämiseen liittyvällä elinkeinojen kehityksellä onkin ollut merkittävä rooli työ-säläisen maiseman muokkaajana aina ensimmäisten vakituisten asukkaiden saapumisesta lähtien. Alkutilanteessa järvien väliset maa-alueet olivat metsän peittämää karua maisemaa, mutta kaskeamisen myötä metsäalueet alkoivat vähitellen korvautua pelloilla. Hedelmällistä kaskimaata voitiin hyödyntää useana peräkkäisenä vuotena erityyppisten viljojen ja juuresten kasvattamiseen. Nopearytmiseen kaskikiertoon kuului aina vain uusien metsäalueiden harventaminen ja poltto ja kun samalla vanhat kaskipaikat jätettiin mahdollisuuksien mukaan vakituiseksi pelloiksi tai heinikoiksi, muuttui maisema vuosi vuodelta avoimemmaksi.

Kuva 2 Töysän maasto on karua ja kivikkoista, metsät pääosin havupuuta ja maastonvaihtelut suuria. Kuva: Museovirasto 1900–1915.

Kaskeamisen rinnalla raivattiin peltoa toki myös perinteisempään tyyliin. Kaskimaan sijoittamisessa pyrittiin käytännön syistä pysyttelemään lähellä vakituista asuinpaikkaa. Asutus syntyi vesistöjen läheisyyteen ja peltotilkut raivattiin asumuksen viereen. Tästä syystä pelto sijoitettiin usein rinteisiin järvien ja joskus myös jokien rannoille. Toisinaan peltoja raivattiin etäämmällekin, esimerkiksi juuri kaskimaille, muttei kuitenkaan kovin kauas asumuksen sijainnista. Tärkeimpiä viljelykasveja olivat ruis ja ohra, joiden ohella viljeltiin naurista, kaalia ja humalaa sekä myöhemmin kauraa, perunaa ja vehnää. Maanmuokkaus on ollut fyysisesti vaativaa puuhaa, sillä pitkään käytössä oli työvälineistä ainoastaan kirves, kuokka, kanki ja lapio. Kivisestä maasta nostetut isommat ja pienemmät kivenlohkareet muistuttavat edelleen pellonraivaajien kovasta työstä työsäläisiä peltoja reunustavien kiviaitojen muodossa.

Yllä käsiteltyjen maanviljelystapojen ohella Töysän maisemaa muokkasi etenkin 1700- ja 1800-luvuilla maankuivatus. Nykypäivänä vesistöt käsitetään helposti kalastuksen ja virkistuksen sekä näkymien kannalta tärkeiksi maisemaelementeiksi. Entisaikaan vesistöillä oli kuitenkin keskeisempi käytännön rooli ihmisten jokapäiväisessä elämässä. Viljelyn rinnalla maataloissa harjoitettiin karjataloutta, joka edellytti eläimille sopivaa ravintoa. Sellaista oli helppoiten saatavilla rantaniityillä, joiden laajentaminen tuli täten tarkoituksenmukaiseksi.

Myös viljelymaat kärsivät aika ajoin tulvista ja rankoista sateista, minkä vuoksi niiden ojitaminen oli tarpeellista. Käytännössä järvien rantojen kuivatus tapahtui perkaamalla siitä laskevia puroja ja jokia, jolloin virtaus lisääntyi ja vedenpinta laski. Töysässäkin järvet olivat pääosin matalia, minkä vuoksi pienikin muutos virtaamissa saattoi aiheuttaa merkittävän maa-alan esiinnousun. Jokia ja puroja ruopattaessa lyötiin ikään kuin kaksi karpästä yhdellä iskulla, sillä samalla uiton ja muunkin tavarankuljetuksen kannalta keskeiset kulkuyhteydet paranivat.

Yllä kuvatut maata ja maisemaa muokanneet tavat olivat teollistumista edeltäneellä ajalla varsin tavanomaisia muuallakin Suomessa ja etenkin Etelä-Pohjanmaalla. Töysän historiaa käsiteltäessä ei voida ohittaa tervanpolttoa, joka oli paikkakunnalle mitä keskeisin elinkeino aina 1500-luvulta 1900-luvun alkupuoliskolle asti. Tervanpoltosta Töysässä erityisen suosittua teki sen otollinen sijainti seudulla, jossa maaperä oli pitkälti hiekkaista, vesistöt lähellä ja puusto hyvin mäntyvoittoista. Kuten ylläkin kuvattiin, olivat Töysän karut maat maanviljelykselle erityisen hankalia, mikä osaltaan vaikutti siihen, että elintasoa ja tuloja etsittiin myös vaihtoehtoisista lähteistä.

Tervanpoltto teki Töysästä jo varhain pienen palasen kansainvälistä maailmankauppaa. Merenkulku vain vilkastui vuosisadasta toiseen ja laivanrakennukselle keskeisiä tarpeita oltiin hinnan ollessa kohdillaan valmiita rahtaamaan pitkiäkin matkoja. Ruotsin valtakunnassa tervan laivaus oli sallittua vain erityiset kauppaoikeudet omanneiden kaupunkien kautta, mikä tarkoitti Töysässä käytännössä sitä, että talollisten sivutoimenaan omilla tervahautoillaan täyttämät painavat tynnyrit kuljetettiin ensin mies- tai juhtavoin vesistöjen äärelle ja lopulta niitä pitkin rannikon kaupunkeihin, useimmiten Vaasaan tai Uuteenkaarlepyyhyn.

Tervanpolttoa pidettiin kiehtovana elinkeinona, ja tervahautojen polttaminen toi ihmisille usein syyn kokoontua yhteen seuraamaan spekaakkelia ja samalla aistimaan sitä vaaran tuntua, joka kuumana loimuaviin toinen toistaan suurempiin hautoihin liittyi. Elinkeinona se ei kuitenkaan ollut ongelmantonta. Ennen kaikkea tervanpolttoa on pidetty metsien haaskauksena, mitä valtiovalta yrittikin säädellä tervanpolttoikiintöihin, joiden valvominen oli kuitenkin haasteellista.

Tervapuiden laajamittainen hakkuu on väistämättä vuosikymmenten saatossa muuttanut myös Töysän maisemaa ja metsien kuvaa. Tervanpolton ohella metsiä harvensi myös puiden hakkuu laivapuiksi ja myöhemmin sahatararaksi. Tervanpoltto kulutti metsiä kuitenkin merkittävästi enemmän kuin niiden muu hyödyntäminen. Rannikkoseuduilla tervanpoltto kulutti puuston loppuun nopeastikin, mutta metsäisemmässä sisämaassa tervakaupan edellytykset säilyivät hyvinä vuosisatojen ajan.

Kun pääosassa Suomea metsäteollisuus nosti päätään vasta viime vuosisadalla, ovat tervateollisuus ja siihen liittyvät hakkuut sekä kuljetukset olleet keskeinen osa töysäläistä arkea jo 500 vuotta sitten. Tervan hinta koki viimeisen rajun nousukautensa 1860-luvulla, kun Yhdysvaltain sisällissota jopa nelinkertaisti tervatynnyrin hintalapun. Tervanpoltto loppui lopulta laivanrakennustekniikan ja teollisuuden kehittyessä. Polttomootorit korvasivat pur-

jeet, teräs puun ja niitit tervan laivojen kyljissä. Tervahaudat ovat yhä merkittäviä muinaismuistoja, joista on kerrottu tarkemmin Töysän alueen järvien rantayleiskaavan muinaisjäännösinventoinnissa (Mikroliitti, 2018).

Kuva 3 Lapikkaat ovat perinteinen suomalainen jalkinemalli, jonka valmistuksella on Töysässä vuosisataiset, yhä jatkuvat perinteet. Kuva: Lahden kaupunginmuseo 1980–1989.

Tervateollisuuden väistyttyä lopullisesti 1900-luvun alkupuolella alettiin Töysässä kääntää katseita kohti muita teollisuudenaloja. Pitkään 1800-luvulle koko Töysän väestö sai elinkeinonsa maa- ja metsätaloudesta joko maanomistajina tai -vuokraajina. Vuosisadan lopulta alkaen Töysän kehitystä vauhditti rautatien rakentaminen, kansakoulu sekä puutavara-, saha- ja myllyteollisuuden kehittyminen. Maa- ja metsätalous säilyi pääelinkeinona sotien yli, mutta sitä seuranneina vuosikymmeninä teollisuus ja palvelualat nousivat Töysän elinkeinotoiminnan keskiöön.

Teollisuuden kasvu oli riippuvaista vesivoiman hyödyntämisestä käyttövoimana. Ensin teollistuivat myllyt, joita oli ollut pienimuotoisina käytössä jo vuosisatoja. 1900-luvun alkupuolella rakennettiin kuitenkin suuria tuotantolaitoksia, jotka korvasivat talojen omat pienet myllyt. Veden äärelle rakennettiin myös sahoja, joista merkittävimpana voidaan mainita Kitulankosken Saha, joka oli Töysän suurin työnantaja vielä 1980-luvulla.

Maineikkaaksi Töysän on tehnyt nahka- ja kenkäteollisuus, jonka juuret ulottuvat ilmeisesti jo talonpoikaisaikaan, jolloin alueella on ollut vahvat käsityöläisperinteet. Ensimmäinen nahkurinverstas perustettiin Pennalankoskelle, jossa se hyödynsi vesivoimaa. Myös muita koskia valjastettiin nahkantuotannon tarkoituksiin, jota laajennettiin 1800- ja 1900-lukujen taitteessa myös kenkien tuotantoon. 1900-luvun alkupuolella kenkiä valmisti ja kauppasi useampikin töysäläinen suku. Sotavuosiin mennessä paikkakunnan nahanvalmistus ja

kenkien tuotanto muuttui entistä tehdasmaisemmaksi ja syntyi Töysän Lapikas Oy, joka edelleenkin tuottaa näitä perinnejalkineita Töysän kenkätehtaan nimellä.

Merkittäväksi elinkeinoksi Töysässä on 1900-luvun edetessä noussut myös kaupankäynti, joka on keskittynyt erityisesti kunnan toiseksi keskustaajamaksi nousseen Tuurin kyläkauppaan. Kyläkaupan kehittyminen heijastui kaikkialle kuntaan, sillä lisääntyvä työpaikkojen määrä kasvatti asuntojen kysyntää. Etenkin 1980-luvulla kunta teki merkittäviä maanhankintoja mm. Hakojärvellä ja Kirkonkylässä järven läheisyydestä, mitä seurasi myös yleiskaavoituksen tekeminen. Asumisen kehittäminen painottui suuriin omakotitalotontteihin sekä vuokra-asuntotuotantoon.

3 KULTTUURIMAISEMA

3.1 Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Töysän järvien alueella ei ole valtakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita.

3.2 Maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Etelä-Pohjanmaan maakuntakaavassa (2005) selvitysalueelle on osoitettu neljä maakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta. Maakuntakaavan vahvistamisen jälkeen maakunnallisia kohteita on inventoitu Etelä-Pohjanmaan liiton laatiman Maaseudun kulttuurimaisemat ja mai-semanähtävyydet ehdotukset Etelä-Pohjanmaan maakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi osa 2 päivitys ja täydennysinventointi 2014- selvityksessä. Tässä selvityksessä Töysän alueelta inventointiin nämä neljä maakuntakaavassa maakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta; Tuurin ja Töysänjoen kulttuurimaisema, Ponnenjärven ympäristö ja Töysän kirkkoseutu, Iso-Vuorijärven alue sekä Tohnin kylä.

Päivitys- ja täydennys selvityksessä arvoitettiin maakunnallisesti arvokkaaksi Töysänjoen kulttuurimaisema sekä Ponnenjärven maisema-alue. Kummankin alueen rajaukseen ehdotettiin muutosta. Töysänjoen kulttuurimaisema-alueesta ehdotettiin poistettavaksi Tuurin kyläkeskus ja laajennettavan Riihonjärven suuntaan sekä Vt18:n (Alavudentien) pohjoispuolelle. Ponnenjärven maisema-aluetta ehdotettiin supistettavan Töysän taajama-alueelta sekä laajennettavan pohjoispuolelta kohti Lehtimäentietä.

Etelä-Pohjanmaan vaihemaakuntakaavan III luonnoksessa esitettiin täydennys selvityksen mukaisia maisemarajoja maakunnallisille kohteille. Alavuden kaupunki esitti lausumassaan, ettei voimassa olevia maakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita tulisi laajentaa. Luonnosvaiheen jälkeen maisema-alueita ei osoitettu vaihemaakuntakaavassa III, vaan maisema-alueet käsitellään tulevassa maakuntakaavatyössä.

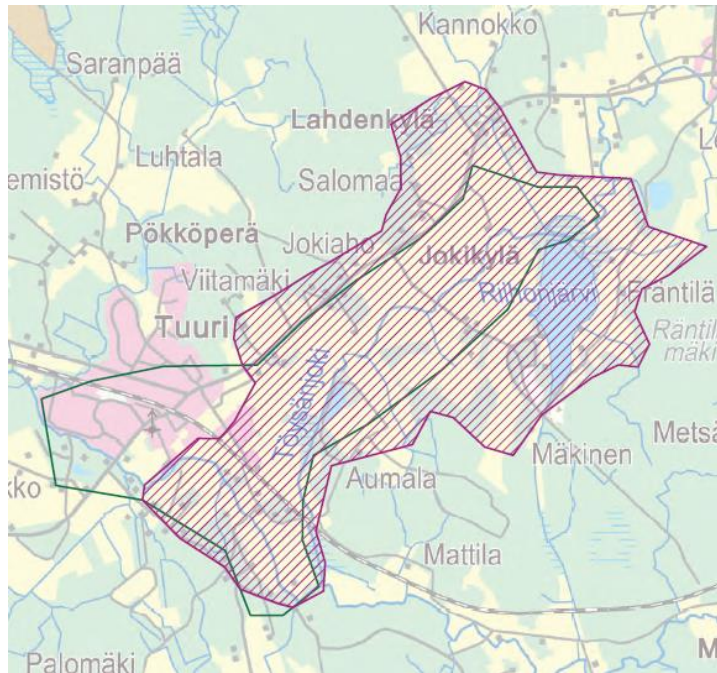
Päivitys- ja täydennys inventoinnissa todettiin, että Iso-Vuorijärven alueen arvot perustuvat luonnonpiirteisiin, jotka eivät kuitenkaan avaudu maisemassa. Tohnin kylän osalta maisema on sulkeutunut, eikä muodosta selkeärajaista maisema-aluekokonaisuutta.

3.2.1 Töysänjoen kulttuurimaisema

Töysänjoen kulttuurimaisemaa luonnehditaan maakunnallisessa selvityksessä tyypilliseksi eteläpohjalaiseksi viljelylakeudeksi, joka on muodostunut joen ympärille. Töysänjoen kult-

tuurimaiseman selkärangana ovat Töysänjoki ja sen varrelle muodostunut raittiasutus peltoineen. Töysänjokivarren viljelykset, Riihonjärvi ja Riihonkallio muodostavat erityisen kauniin maaseutumaiseman.

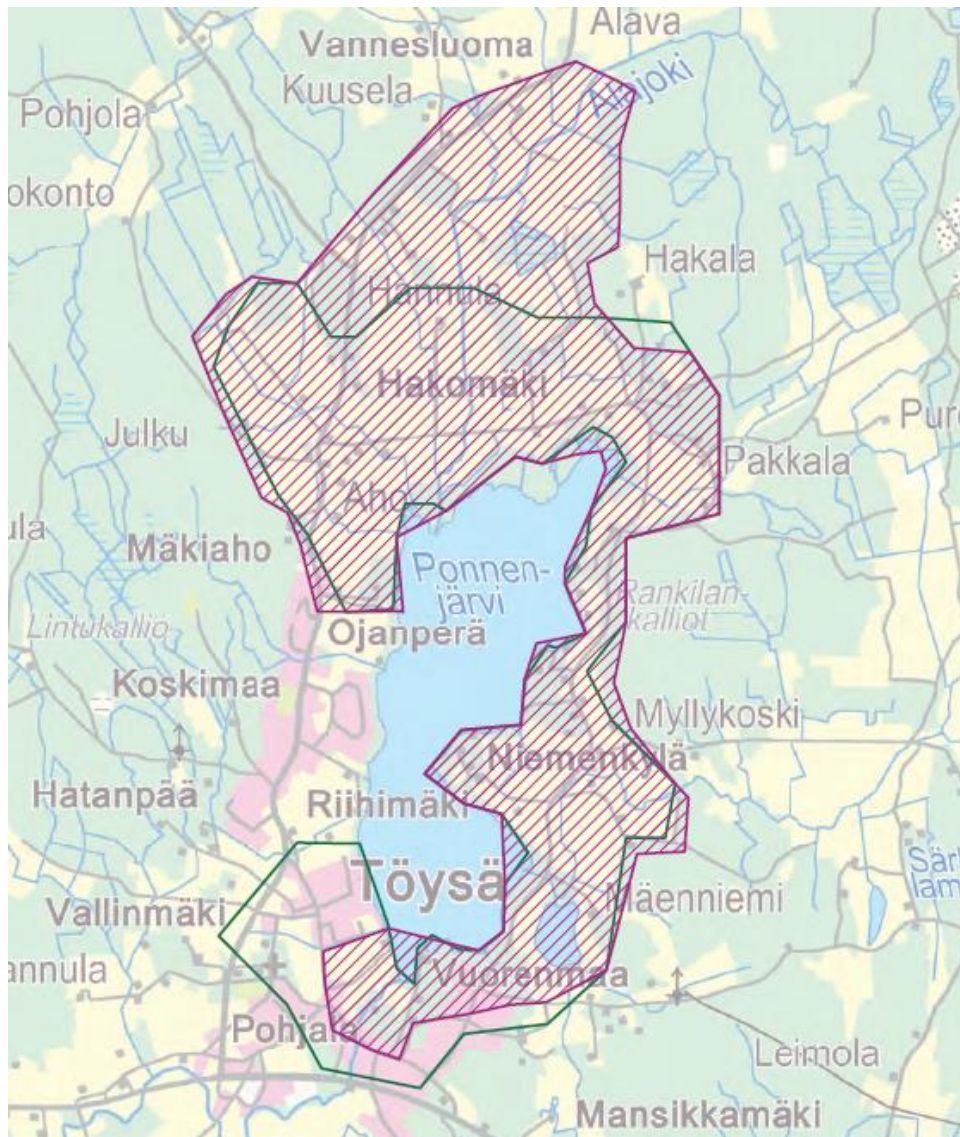
Vuoden 2014 päivitysinventoinnissa kulttuurimaiseman rajausta on tarkistettu jättämällä Tuurin taajama ja kauppakeskus maisema-alueen ulkopuolelle.

Kuva: 4 Ote Töysänjoen kulttuurimaisema-alueen rajausehdotuksesta (rasteroitu). Vihreällä aiempi, maakuntakaavan mukainen raja. (Maaseudun kulttuurimaisemat ja maisemanähtävyydet, päivitys- ja täydennysinventointi 2014).

3.2.2 Ponnenjärven maisema-alue

Ponnenjärven maisema-alue on maakunnallisen selvityksen mukaan tyypillisempää Suomenselän kulttuurimaisemaa, jonka maasto on korkeudeltaan vaihtelevampaa kuin Töysänjoen kulttuurimaisemassa. Ponnenjärven rannat ovat pitkälti viljelyskäytössä. Maiseman taustaa rajaavat metsäiset selänteet. Asutus on syntynyt kumpareille ja selänteiden reunoille. Alueelle sijoittuu arvokkaita rakennetun kulttuuriympäristön kohteita, joista merkittävintä on Alvar Aallon suunnittelema Villa Manner (Töysän Ponnenranta). Töysän taajama sijoittuu järven etelärannalle.

Kuva: 5 Ote Pöytäjärven maisema-alueen rajausehdotuksesta (rasteroitu)
(Maaseudun kulttuurimaisemat ja maisemanähtävyydet, päivitys- ja täydennysinventointi 2014)

3.3 Maisematekijät

Alueelta selvitettiin maisemaan vaikuttavat maisematekijät; ilmasto, korkeussuhteet, kallio- ja maaperä sekä vesistöt ja pohjavesialueet. Lisäksi tarkasteltiin selvitysalueen kulttuurihistoriaa ja rakennettua ympäristöä.

3.3.1 Ilmasto

Selvitysalue sijoittuu keskiboreaaliseen ilmastovyöhykkeeseen. Keskiboreaalaisella ilmastovyöhykkeellä sijaitsee paljon soita, puustoa on vähemmän kuin eteläboreaalaisella ilmastovyöhykkeellä. Vuorokaudensisäinen lämpötilavaihtelu on runsaampaa kuin muualla Suomessa.

Selvitysalue sijaitsee alueella, jossa vuoden keskilämpötila on noin 3-4 astetta ja vuotuinen sademäärä on 550-600mm. Termisen kasvukauden pituus on 5,5 kuukautta. (Lähde: www.ilmatieteenlaitos.fi)

3.3.2 Korkeussuhteet

Selvitysalue sijaitsee Suomenselän vaihtumisvyöhykkeellä, jossa maasto on kumpuilevaa. Selvitysalueen maasto kohoaa Tohnin kylään ja itään päin mentäessä, alavimmat alueet sijaitsevat Töysänjoen ja Hakojoen laaksoissa, joissa maanpinnankorkeus jää alle 120 metriä meren pinnan yläpuolelle. Korkein paikka on Tohninmäki, joka sijaitsee 224 mmpy.

Katso karttaliitteet:

Kartta 1 Maisemarakenne, osa-alueet 1 ja 2

Kartta 2 Maisemarakenne, osa-alue 3

3.3.3 Kallio- ja maaperä

Jääkauden jäljet maisemassa

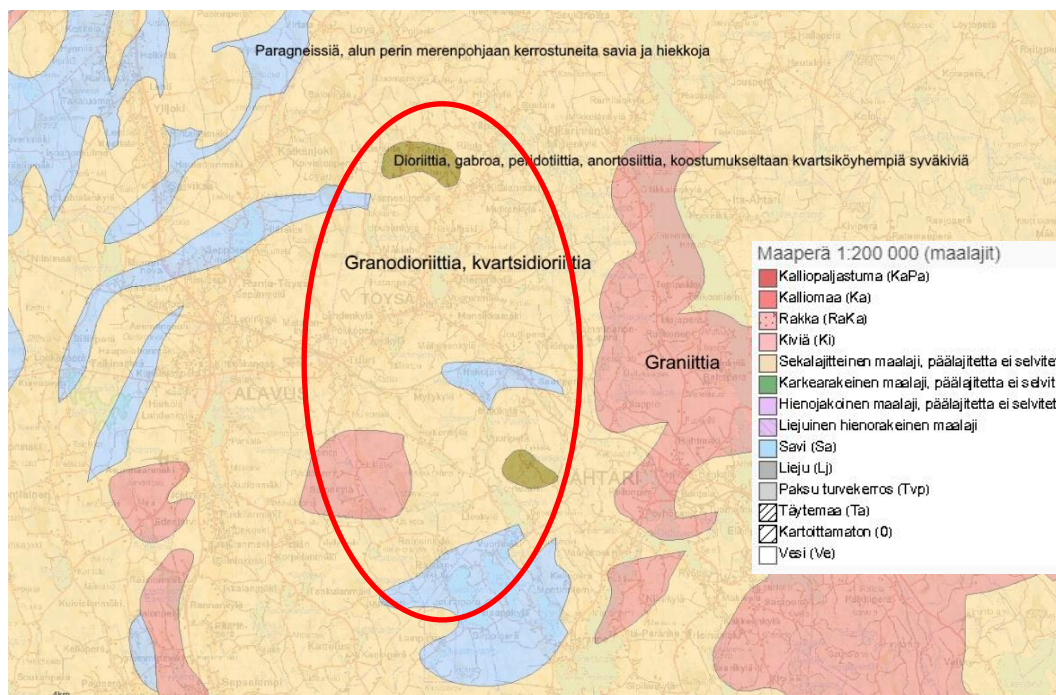
Jääkauden jäljet näkyvät selvitysalueen pinnanmuodoissa. Selänteet, harjut, suot ja järvet sijoittuvat pääasiassa pohjois-etelä tai loivasti luode-kaakkosuuntaisesti.

Jäätikkö vetäytyi alueelta n. 9300-9000 vuotta sitten, jonka jälkeen lähes koko aluetta peitti Yoldiameri. Merenpinnan yläpuolella olevat alueet sijaitsevat nykyisin +190 mmpy korkeudella. Näiltä alueilta löytyy huuhtoutumatonta moreenia, mutta muutoin selvitysalueen moreenimaat ovat pääosin karuiksi huuhtoutuneita.

8000-5000 vuotta sitten merenranta oli selvitysalueella noin 100 metrin korkeuskäyrän tienoilla. Korkeimmat kohdat Tohnin, Vierun, Mäkikylän ja Kitulanmäen paikkeilla ovat olleet vedenkoskemattomia. 5000-4500 vuotta sitten merenranta vetäytyi noin korkeuskäyrän 75 mmp paikkeille.

Kallioperä

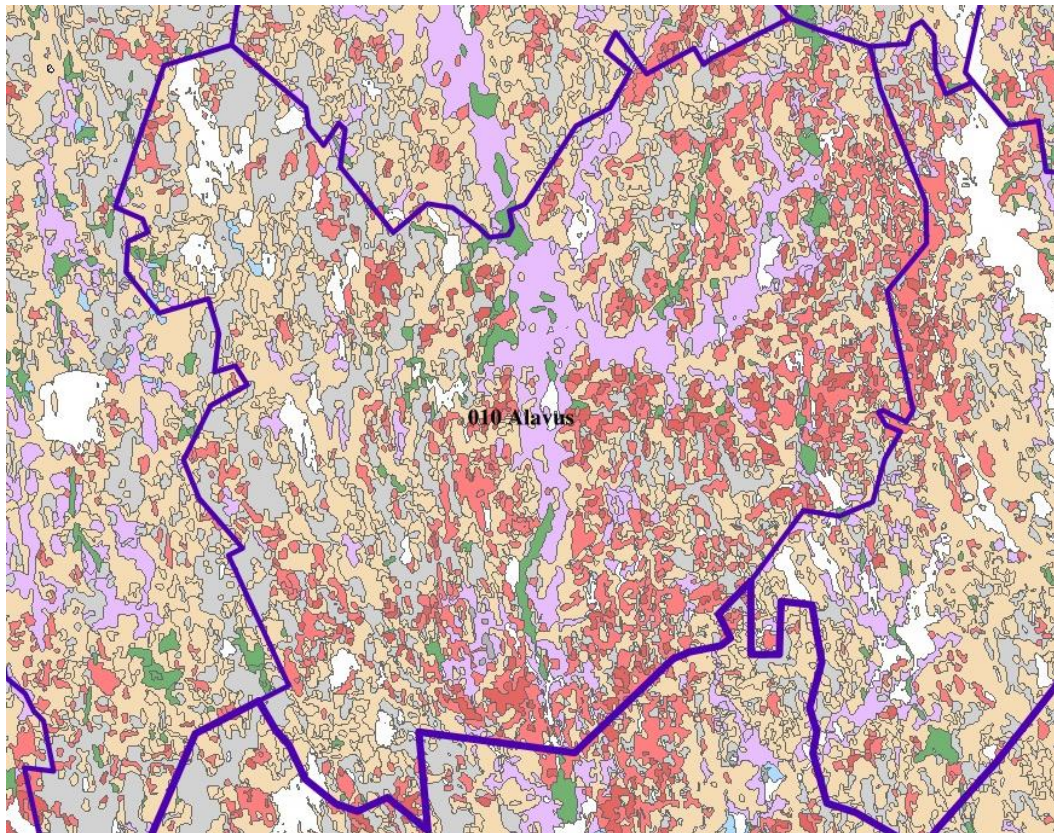
Alueen kallioperä koostuu pääasiassa syväkivilajeista, kuten granodioriitista ja graniitista, jotka ovat happamia ja vähäravinteisia. Samoin alueella tavataan vähäravinteisiin kivilajeihin lukeutuvaa dioriittia. Hakojärven ympäristön kallioperä on sedimenteistä syntynyttä paragneissia. Kallioperän happamat syväkivilajit ovat vaikuttaneet kasvillisuuden karuuteen. Töysän kallioperässä on useita murtumalinjoja, jotka sijoittuvat jäätikön kulkusuunnan mukaisesti. Korkeuserot murtumalinjojen kohdilla voivat olla useita kymmeniä metrejä. Isompia murtumalinjoja on havaittavissa Vähä Vuorilammen ja Housunjärven itäpuolella sekä Iso Liesjärveltä ja Iso Vuorijärvelle. Myös useat selvitysalueen itäosan kapeista ja pitkulaisista järvistä sijoittuvat näihin murtumalinjoihin. (lähde GTK, maankamara)

Kuva: 6 Ote kallioperäkartasta, alueen suurpiirteinen sijainti ympyröity. (Lähde GTK 08/2018, Maankamara).

Maaperä

Selvitysalueen maaperä koostuu pääasiassa sora- ja hiekkamoreenista. Maaperän hienoin aines on kerääntynyt Toivakojen ja Pönnönjärven ympäristöön laajoiksi hieta- ja hiesukentiksi. Selvitysalueen itäosan moreenialueita jaksottavat pohjois-eteläsuuntaiset kallioperän paljastumat sekä ruuhkotiin muodostuneet turvekerrostumat. Iso-Soukkajärven ja Iso-Liesjärven välillä on havaittavissa pohjois-eteläsuuntainen hiekkavaltainen harjumuodostelma. Myös selvitysalueen länsiosassa on edellistä pienempi pohjois-eteläsuuntainen harjumuodostelma.

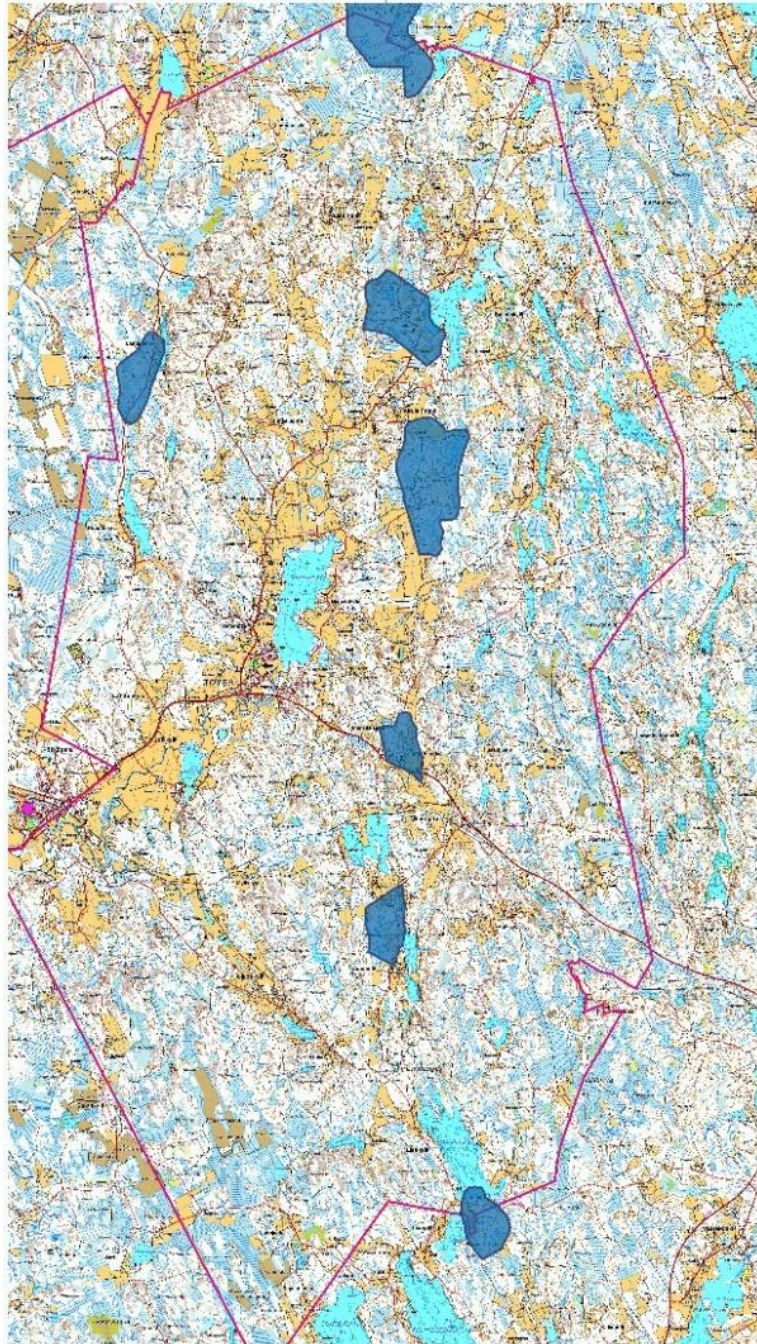
Kuva: 7 Ote maaperäkartasta. Lähde: paikkatietoikkuna 08/2018.

3.3.4 Pinta- ja pohjavedet sekä vesialueet

Pintavedet imeytyvät moreeniseen pohjamaahan tai valuvat maaston suuntaisesti. Suurin osa selvitysalueesta kuuluu Lapuanjoen vesistöön (44). Selvitysalueen eteläisimmät ja itäisimmät osat kuuluvat Kokemäenjoen vesistöön (35).

Selvitysalueella sijaitsee yhdeksän pohjavesialuetta. Pohjavesialueet ovat:

- Kuivakangas, vedenhankintaa varten tärkeä pohjavesialue (osa-alue 1)
- Ukkokangas, vedenhankintaa varten tärkeä pohjavesialue (osa-alue 1)
- Läntisranta, vedenhankintaa varten soveltuva pohjavesialue (osa-alue 1)
- Valkealampi B, vedenhankintaa varten tärkeä pohjavesialue (osittain osa-alueella 1)
- Hakojärvi, vedenhankintaa varten soveltuva pohjavesialue (osa-alueilla 1 ja 2)
- Vuorijärvi A, vedenhankintaa varten soveltuva pohjavesialue (osa-alue 3)
- Vuorijärvi B, vedenhankintaa varten soveltuva pohjavesialue (osa-alue 3)
- Lieskangas, vedenhankintaa varten tärkeä pohjavesialue (osa-alue 3)
- Liesjärvi, vedenhankintaa varten soveltuva pohjavesialue (osa-alue 3)

Kuva: 8 Ote alueen pohjavesialueista. Pohjakartta ©Maanmittauslaitos 06/2018 ja pohjavesitiedot Syke avoin aineisto.

Selvitysalue käsittää kaikki entisen Töysän kunnan järvet.

3.4 Maisemarakenne

Katso karttaliitteet:

Kartta 1 Maisemarakenne, osa-alueet 1 ja 2

Kartta 2 Maisemarakenne, osa-alue 3

3.4.1 Yleiskuvaus

Selvitysalue sijoittuu Alavuden kaupungin itäosaan sekä Etelä-Pohjanmaan eteläosaan. Alueelle on tyypillistä pohjois-eteläsuuntaiset moreeniselänteet, joita rytmittävät avokalliopaljastumat, pienehköt järvet ja suolämpäreet. Maasto on alavimmillaan Töysänjokilaaksoissa, jossa korkeus on noin 107 mmp. Maasto kohoaa itään ja pohjoiseen mentäessä. Korkeimmillaan maasto on Tohninmäellä, jossa maasto on 224 mmp.

Alueen keskivaiheille sijoittuu Lehtimäen harju, joka kulkee Soukanjärveltä kohti Akkojärveä jakaantuen sen länsipuolella harjanteiksi, jotka välillä katkeavat. Hakojärven läntisen rantamaiseman halki kulkee selkeämpi harjuselänne kohti Iso Liesjärveä ja Ähtärin Peränettä. Myös alueen läntisemmässä osassa on pienempi etelä-pohjoissuuntainen harjumuodostelma, jonka puoliväli sijoittuu Housunjärven rannalle. Harjumuodostelmien tuntumassa sijaitsevat alueen pohjavesialueet.

Selvitysalueen länsiosat ovat tyypillisempää viljelylakeuksien peltomaisemaa, jossa maasto on alavampaa ja korkeusvaihteluiltaan vähäisempää kuin alueen itäosissa. Laaksoon on sijoittuneet hienommat maa-ainekset, minkä vuoksi alue on ollut viljelyskäytössä. Selvitysalueen itäisimmät osat ovat tyypillisempää vedenjakajaseutua, ollen karumpia ja rikkonaisempia kuin länsiosan lakeudet.

3.4.2 Maiseman solmukohdat

Selvitysalueelta on havaittavissa useampia maisemallisia solmukohtia eli maiseman perustekijöiden leikkauspisteitä tai kohtaustaikoja. Tällaisia ovat Housunluoman suu, Ponnenjärven selänne Sepänniemen lomakeskuksen tietämillä, Töysänjoensuu Ponnenjärvellä, Vuorilammin pohjoisrannan joensuu, Valkialammen suppajärvi, Akkojärven ja Pitkäljärven välinen kannas, Liesjärven läpi kulkeva Hepojoentie, Myllyjärven ja Yli-Mutkanjärven välinen notkelma, Hakojoensuu Hakojärven rannalla, Riihonjärven eteläranta, Iso Vuorijärven ja Vähä Vuorijärven välinen kannas, Iso Liesjärven ja Vähä Liesjärven välinen kannas sekä Lauttapuron suu Iso Lahnajärven rannalla.

Kuva: 9 Akkojärven ja Pitkäljärven välisellä kannaksella on maamerkkinäinen Salmenkyläntien kylätiivistymä.

Kuva: 10 Iso Vuorijärven ja Vähä Vuorijärven välinen alava alue, jonka taustalla Vähävuori.

3.5 Maisemakuva

Katso karttaliitteet:

Kartta 3 Maisemakuva, osa-alueet 1 ja 2

Kartta 4 Maisemakuva, osa-alue 3

3.5.1 Yleiskuvaus

Maisemamaakuntajaossa selvitysalue kuuluu Suomenselkään. Suomenselän maisemaa kuvaillaan karuksi ja laakeaksi vedenjakajaseuduksi Pohjanmaan ja Järvi-Suomen välillä. Peltoalueita on vähän ja suurin osa niistä sijaitsee jokilaaksoissa. Näille alueille on perinteisesti muodostunut myös asutus. Kylät sijaitsevat pääasiassa laaksoissa vesistöjen tuntumassa tai selänteiden rinteillä. (Maiseman hoito, Maisema-alue työryhmän mietintö osa I, Mietintö 66/1992, Ympäristöministeriö)

Töysän maisemaa hallitsevat moreenikumpareet. Alueen järvet ja suot ovat pääasiassa melko pieniä, suurempia järviä on vain muutama. Selvitysalueen maisema jakaantuu Töysänjoen alavaan laaksoon ja sitä ympäröivään mäkisempään maastoon.

Erityisesti alueen itäosan maisemaa hallitsevat karut, pääasiassa mäntyvaltaiset metsäiset moreeniselänteet. Moreeniselänteiden välissä sijaitsee pienehköjä järviä ja soita. Iso Soukajärven ja Iso Liesjärven välissä kiemurtelee harjuselänne. Maisema on pienipiirteistä, maasto kumpuilevaa ja näkymät lyhyitä. Varsinkin Mutkankyläntien varrella ja läheisyydessä järviä ja lampia on määrällisesti paljon, mutta ne ovat pieniä ja näkyvät vain paikoin tie- tai kaukomaisemassa. Asutus on keskittynyt selänteille ja järvien tuntumaan. Pellot ovat pääasiassa pieniä ja ne sijoittuvat asutuksen tuntumaan Mutkankyläntien ja Keisalan tien varsiin. Hakojärven ja Ähtärintien ympäristössä on hiukan laajempi peltovyöhyke.

Alavampi ja peltoisempi maisemaosuus muodostuu Akkojärven Alajokea kohti Ponnenjärveä ja Töysänjokea ja jatkuu Riihonjärvestä Hakojoen ja Lahnajoen suuntaan. Töysänjoen varren maiseman elementit koostuvat Töysänjokilaaksoista sekä sen varrelle muodostuneesta raittiasutuksesta peltoineen. Pitkiä näkymiä muodostuu peltojen sekä Ponnen- ja Riihonjärvien yli. Maisemallisesti alueella on piirteitä pohjanmaan lakeuksilta. Maasto kohoaa ja peltomaisemat vähentyvät asteittain kuljettaessa Ponnenjärveltä kohti Tohnin kylää tai Lehtimäentietä kohti Akkojärveä. Eteläosassa maisema muuttuu avoimesta asteittain suljetummaksi Holkonkyläntietä koilliseen mentäessä. Tiemaisemaa hallitsee kaapehko, mutta pitkä peltovyöhyke, joka on muodostunut Lahnajoen ja Hakojoen varsille.

3.5.2 Maamerkit ja näkymät

Töysän järviolueen maamerkkejä ovat tuulivoimala sekä useat maisemaan kauas näkyvät taloryppäät pihapiireineen. Näiden lisäksi alueen useat pienet kalliit ovat merkittäviä järvien taustamaisena. Selvitysalueelta on nostettu esiin seuraavat maamerkit ja merkittävät näkymät, jotka on esitetty maisemakuvaa koskevilla karttaliitteillä:

- Järvikangas
- Lamminmäki
- Fräntilä
- Hakojärvi
- Hietala
- Lahna
- Tuulivoimala
- Niemenkyläntie
- Suutalan talot ja Orasmaa tuulimyllyineen
- Pennalanmäki
- Pieni Housu
- Rankila
- Salmenkyläntien kylätiivistymä
- Ylä-Niemi
- Iso Vuorijärven kallioseinämät

Kuva: 11 Ylä-Niemen tila Niemenkyläntien varrella on sijoittunut selänteiden juurelle ja näkyy viljelysympäristössä kauas.

Kuva: 12 Lamminmäen tilakeskus on alueen vanhimpia talonpaikkoja.

Kuva: 13 Orasmaan tuulimylly, kuivaamo ja lato ovat maisemallinen maa-merkki Akkojärven pohjoisosassa.

3.5.3 Järvikohtaiset kuvailut

Akkojärvi

Akkojärvi sijaitsee selvitysalueen pohjoisosassa Lehtimäentien varrella Suutalan kylän eteläpuolella ja se on selvitysalueen kolmanneksi suurin järvi. Matala järvi on pinta-alaltaan noin 125 ha, sen keskisyvyyden ollessa 1,21 m ja suurimman syvyyden 6,1m. Jokilahden ympäristö on korkeusvaihteluiltaan järven suurinta. Rannat ovat loivia Akonniemessä sekä järven pohjoisrannoilla ja ne ovatkin pitkälti viljelyskäytössä. Vakituinen asutus on sijoittunut pääasiassa Akkojärven lounaisrannalle sekä Lehtimäentien varteen. Järven pintaa on laskettu 1800- ja 1920-luvuilla. Järven matalilla lahdilla, etenkin alueen pohjoisosien Hautalahdella, Akonniemenlahdella ja Salmenlahdella on ilmennyt kuivumista, rehevöitymistä ja umpeenkasvua. Jokilahden länsipuolella sijaitsee Haveri-Lampilan luonnonsuojelualue.

Kuva: 14 Laiholan tilakeskus Akkojärven rannalla on maisemallinen kiintopiste Lehtimäentieltä avointen peltomaisemien yli.

Kuva: 15 Akkojärven maisemaa etelästä.

Kuva: 16 Akkojärven Tervalahtea.

Hakojärvi

Hakojärvi sijaitsee aivan rautatien eteläpuolella saman nimisessä kylässä. Järven pinta-ala on 71,7 hehtaaria ja se on melko matala, keskisyvyydeltään 0,88 metriä ja syvimmältä kohdaltaan ainoastaan 3,7 metriä. Järven rannat ovat paikoin ruohottuneita. Järvisenniemi jakaa Hakojärven kahteen osioon. Hakojärvi on loivarantainen ja ranta rajautuu useaan peltoalueeseen. Järven pohjoispuolelta Hakojoentien varrelta avautuu laajempia näkymiä järven, pellon ja rautatien yli.

Kuva: 17 Hakojärven avointa viljelymaisemaa.

Hiironen

Hiironen sijaitsee aivan Alavuden itäisimmässä osassa, osa järvestä on Ähtärin puolella. Järven pinta-ala on 15,1 hehtaaria ja sen suurin syvyys on 7,2 m. Järvi on luode-kaakko-suuntainen, varsinkin eteläosistaan jyrkkärantainen ja sijaitsee metsien ympäröimänä. Hiironen on maisemaltaan sulkeutunut ja pohjoisranta on soistunut.

Hirvilampi

Hirvilampi sijaitsee selvitysalueen pohjoisosassa, Akkojärvestä noin 1,4 km pohjoiseen. Hirvijärven pinta-ala on n. 14 hehtaaria ja sen suurin syvyys on 7,8 m. Järven pohjoispuoli on loivarantaista ja siellä on avointa peltomaisemaa. Järven eteläpuolella kohoavat Lepokallio ja Ukkoskallio ja etelärannan maisemaa rajaa metsä.

Kuva: 18 Hirvilammen tasaisen avointa viljelymaisemaa pohjoisesta, taustalla etelärannan kalliot.

Kuva: 19 Hirvilammen tasaista ja pääosin avointa maisemaa lännestä.

Housunjärvi

Housunjärvi sijaitsee Töysän taajamasta noin 3 kilometriä luoteeseen. Järvi on muodoltaan pitkä ja kapea ja melko matala. Järven on pinta-alaltaan 37,64 hehtaaria. Housunkylän pellot sijaitsevat pääasiassa Housunjärven etelä- ja länsipuolella lähellä järveä ja asutusta. Maisema on näillä kohdilla vanhaa kulttuurimaisemaa ja peltojen yli avautuu maisemia järvelle. Järven pintaa on 1850-luvulla laskettu. Järven itäpuolen maisema on suljetumpaa, hienoja avoimempia näkymiä järvelle avautuu Kivikankaantien pellon kohdalta. Varsinkin järven pohjoisosassa rannat ovat melko jyrkkiä. Vakituinen asutus on sijoittunut pääasiassa Housunkyläntien varteen järven länsipuolelle. Loma-asutusta on puolestaan enemmän järven itärannoilla.

Kuva: 20 Koivurivi rajaa Housunjärven ja pellon välistä rajaa Kivikankaantien suunnasta.

Iso Lahnalampi

Iso Lahnalampi sijaitsee selvitysalueen eteläosassa Holkonkyläntien eteläpuolella ja on pinta-alaltaan 14,2 hehtaaria. Järvi on itä-länsisuuntainen ja sijoittuu Holkonkallion-Porttikallion kallionselänteeseen lounaispuolelle. Järven rannat ovat itäosassa melko jyrkkiä, rannan tuntumassa on useita avokalliopaljastumia. Järven rannoilla on muutamia peltoalueita. Holkonkyläntieltä järven koilliskulman rannalta avautuu siivilöitynyttä maisemaa kohdassa, jossa tie laskee lähellä järven tasoa. Muutoin järveä ei tieltä juuri näy korkeuserojen ja puuston vuoksi.

Iso Liesjärvi

Iso Liesjärvi sijaitsee selvitysalueen kaakkoisosassa. Järven pinta-ala on 165,3 hehtaaria ja se on pinta-alaltaan selvitysalueen toiseksi suurin järvi. Iso Liesjärvi on luode-kaakko-suuntainen ja sen keskisyvyys on 4,02 metriä. Järvi on pääasiassa loivarantainen. Iso Liesjärven etelärannalla, Holkonkyläntien varrella on pitkä ja kapea hiekkainen uimaranta, jolta avautuu pitkiä näkymiä järven selälle. Tältä kohtaa on näkymiä peltojen yli myös Vähä Liesjärvelle. Holkonkyläntien varrelta näkymiä avautuu järvelle myös peltojen kohdilta. Muutamia peltoja ja uimarantaa lukuun ottamatta Iso Liesjärven rannat ovat pääasiassa metsäisiä.

Kuva: 21 Iso- Liesjärven etelärannalla on pitkä ja kapea hiekkainen uimaranta, jolta avautuu pitkiä näkymiä järven yli.

Iso Ristijärvi

Iso Ristijärvi sijaitsee selvitysalueen itäosassa. Iso Ristijärven pinta-ala on noin 25 hehtaaria. Järvi on pitkä, kapea ja karu. Sen erottaa Pieni Ristijärvestä soistunut kangas. Järvi sijaitsee ylänkömaisemassa, ja sen rannat ovat paikoin jyrkät. Iso Ristijärven eteläranta ja osa pohjoisrannasta on soistunutta. Itärannalla on Hepopuron yksityinen luonnonsuojelualue. Järven lähiympäristössä on useita muitakin pienehköjä järviä, jotka eivät Iso Ristijärven tavoin juurikaan erotu maisemasta tiheän puuston ja maaston korkeusvaihteluiden vuoksi.

Iso Soukkajärvi

Iso-Soukkajärvi sijaitsee aivan Alavuden koillisosissa ja osa järvestä sijaitsee Alajärven puolella. Järvi on pinta-alaltaan noin 30 hehtaaria. Alajärven puoleinen pohjoisosa on maastoltaan loivaa ja rehevöitynyttä. Soukkapuron suulla maasto on soistunutta. Pellot sijaitsevat järven pohjoisrannalla sekä etelärannalla Kotaniemen itäpuolella. Järven pintaa on laskettu 1840- luvulla.

Kuva: 22 Iso-Soukkajärven maisemaa, joka on pääosin suljettu järven suuntaan.

Kuva: 23 Iso-Soukkajärven rannat Kotalahden suunnasta ovat mäntykangasta.

Iso Vuorijärvi

Iso Vuorijärvi sijaitsee Mutkankyläntien itäpuolella. Sen pinta-ala on 31 hehtaaria. Järvi on pitkä, kapea, pohjois-eteläsuuntainen ja Vuoriniemi jakaa sen kahteen osioon. Peltoja on järven länsirannalla sekä Vuoriniemen kohdalla. Itärantaa reunustavat Isonselänvuori ja Vuorisalmenvuori, jotka muodostavat arvokkaan kallioalueen. Arvot perustuvat kasvillisuuteen ja geologiaan. Itärannat ovatkin Vuoriniemeä lukuun ottamatta jyrkkiä ja metsäisiä. Asutus ja loma-asutus ovat sijoittuneet pääasiassa järven länsirannalle ja Vuoriniemelle. Etelä- ja pohjoislahdet ovat ruohikkoisia. Iso Vuorijärvi on voimassa olevassa maakunta-kaavassa osoitettu maakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi. Vuoden 2014 laaditun päivitysinventoinnin mukaan Iso Vuorijärven alueen arvot perustuvat luonnonpiirteisiin, jotka eivät kuitenkaan avaudu maisemassa ja sitä ei enää ehdoteta maakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi.

Kuva: 24 Iso Vuorijärven eteläranta on maisemaltaan avointa, itärantaa rajaa metsäinen kallioselänne.

Lauttalampi

Lauttalampi sijaitsee selvitysalueen eteläosassa, noin 1,3 kilometriä Iso Liesjärvestä länteen. Lammen pinta-ala on 16 hehtaaria. Lauttalampi on itä-länsisuuntainen ja se rajautuu itä- ja länsirannoiltaan peltoihin sekä pohjois- ja etelärannoiltaan metsään. Itärannalla on Lanttola- niminen tila, jolta on siivilöityviä näkymiä järvelle pellon yli. Muutoin pitkiä avoimia näkymiä ei kasvillisuuden vuoksi juuri ole. Lauttalammen rannalla on lisäksi kaksi loma-asuntoa. Lammen pohjoisranta on osittain soistunut ja etelärantaa rajaa metsän lisäksi Lauttakallio.

Liesjärvi

Liesjärvi sijaitsee selvitysalueen itäosassa. Liesjärven pinta-ala on noin 54 hehtaaria. Sen syvin kohta on 12 metriä syvä, keskisyvyyden ollessa 2,84 metriä. Kirkasvetisen järven pohjoisosassa on eteläosaa matalampi. Jyrkimmät rannat ovat kallioiden juurella. Hepojoentie

koivukujineen halkaisee järven maisemallisesti kahteen osaan. Liesjärven rannoilla on muutamia peltoalueita, jotka keskittyvät asutuksen viereen. Laajimmat peltoalueet sijaitsevat Hepojoentien tuntumassa. Näillä kohdin maisema on avonaista, muutoin metsät rajaavat rantoja.

Kuva: 25 Liesjärven rannat ovat pitkälti sulkeutuneet.

Mutkanjärvi

Mutkanjärvi sijaitsee Mutkankyläntien itäpuolella selvitysalueen itäosassa. Mutkanjärvi on pitkä, kapeahko ja se on pohjois-eteläsuuntainen. Sen pinta-ala on noin 23 hehtaaria. Mutkankyläntien ja järven väliin on sijoittunut suurin osa alueen pelloista ja tieltä avautuu näkymiä järven yli. Itärannan eteläosassa on myös peltoalue. Asutus on perinteisesti sijoittunut Mutkankyläntien varteen sekä peltojen läheisyyteen. Muutoin itärantaa rajaavat pääosin metsät. Itärannan keskivaiheille sijoittunut Mutkanjärvenkallio luo näkymään korkeusvaihtelua. Järven pohjois- ja etelälahdet ovat ruohottuneet.

Kuva: 26 Näkymiä Mutkankyläntieltä Mutkanjärvelle. Vastarannan Mutkanjärvenkallio antaa maisemalle taustan.

Myllyjärvi

Myllyjärvi sijaitsee Mutkankyläntien itäpuolella, noin kilometrin Mutkanjärvestä etelään. Myllyjärven pinta-ala on lähes 16 hehtaaria. Järven rannat ovat pääasiassa loivia. Pelto-alueita on järven etelä-, koillis- ja luoteisrannoilla. Järven pohjoisranta on soistunutta. Mutkankyläntie kulkee Myllyjärven länsirannan tuntumassa, mutta tiheään puuston vuoksi näkymiä tieltä järvelle on vain järven pohjoisosan tietämillä.

Pieni Ristijärvi

Pieni Ristijärvi sijaitsee Ristijärven länsipuolella. Pieni Ristijärvi on pitkä ja kapea. Sen pinta-ala on 18,5 hehtaaria ja suurin syvyys 6,4 metriä. Ristijärven tavoin järven rantoja rajaavat tiheät metsät, minkä vuoksi lähiympäristöstä näkymiä järvelle ei juurikaan avaudu. Järven länsiranta on pitkälti soistunutta. Suota on myös etelä- ja pohjoisrannoilla. Järven itärannalla on muutamia loma-asuntoja.

Pitkäjärvi

Pitkäjärvi on pitkä, kapea ja luode-kaakkosuuntainen. Järvi sijaitsee selvitysalueen koillisosissa, Salmenkyläntien eteläpuolella. Pitkäjärven pinta-ala on 24,73 hehtaaria ja sen syvin kohta on 6,8 metriä. Sen pituus on vähän yli 2 kilometriä. Järven länsirannat ovat pääosin loivia, itärannan pohjoisosat ovat puolestaan kallioisia. Järven eteläosa on matala ja ruohikkoinen. Pitkäjärven rannoilla on muutamia yksittäisiä peltoja, joista laajimmat sijaitsevat järven pohjoisrannalla. Järven pintaa on laskettu 1850- luvulla.

Kuva: 27 Pitkäjärven pohjoiskärjestä avautuu maisemia järvelle, muutoin järvi on melko sulkeutunut.

Ponnenjärvi

Ponnenjärvi sijaitsee Töysän taajaman pohjoispuolella. Järvi on selvitysalueen suurin ja on pinta-alaltaan noin 204 hehtaaria. Järven syvin kohta on 9,5 metriä ja keskisyyvyys 2,35 metriä. Järven ympäristö on vanhaa kulttuuriympäristöä ja sen rannat ovat pitkälti edelleen viljelyskäytössä. Järven pohjoisosa on rehevöitynyt. Ponnenjärven etelä-, itä- ja pohjoisosat kuuluvat maakunnallisesti arvokkaaseen Ponnenjärven maisema-alueeseen. Järven luoteisrannalla on valtakunnallisesti merkittävä rakennetun kulttuuriympäristön kohde, Alvar Aallon suunnittelema Villa Manner (Ponneranta).

Järven ympäristö on melko alavaa, asutus on perinteisesti keskittynyt selänteille teiden varsille. Keskustieltä, järven eteläpuolelta järvinäkymiä ei juuri muodostu lähinnä puuston, mutta myös rakentamisen vuoksi. Taajama on laajentunut pääasiassa järven länsipuolelle, jossa järvinäkymät ovat siivilöityneitä tai niitä ei ole. Järven itä- ja pohjoisosa ovat perinteistä vanhaa viljelysmaisemaa, jonka näkymissä järvi on enemmän läsnä. Järven ja peltojen yli on monin paikoin pitkiä näkymiä, joita metsäiset selänteet rajaavat. Ponnenjärvi kuuluu maakunnalliseen maisema-alueeseen.

Kuva: 28 Näkymiä Lehtimäentieltä Ponnenjärvelle.

Riihonjärvi

Riihonjärvi sijaitsee Alavudentien eteläpuolella ja Riihontien pohjoispuolella. Järvi kuuluu Töysänjoen kulttuurimaisema-alueeseen. Järven pinta-ala on noin 27 hehtaaria ja se on pohjois-eteläsuuntainen. Riihonjärvi rajautuu eteläosastaan Riihonkallioon sekä teollisuus-alueeseen, jonne on sijoitettu tuulivoimala. Tuulivoimala erottuu maisemassa kauas. Muutoin järvi rajautuu laajoihin peltoalueisiin ja sen yli on pitkiä näkymiä Alavudentieltä ja Fräntiläntieltä.

Kuva: 29 Riihonjärven yli avautuu pitkiä näkymiä Töysänjoen kulttuurimaisemassa.

Valkiainen

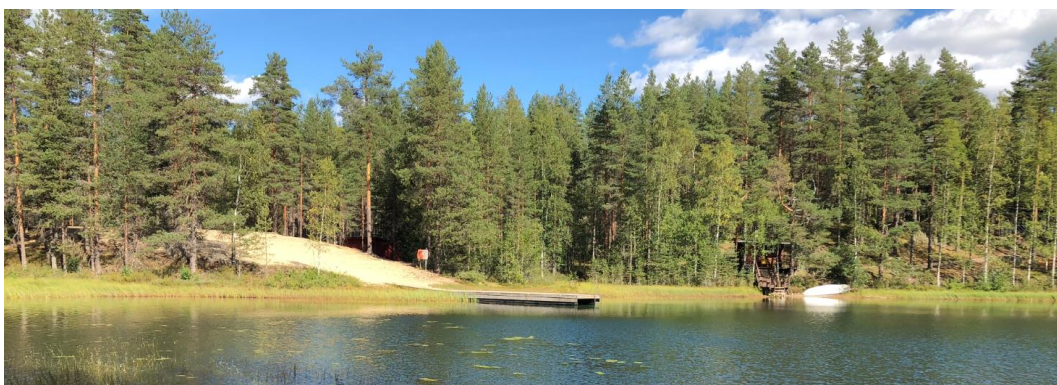
Valkiainen sijaitsee selvitysalueen koillisosissa, Pitkäjärven lounaispuolella. Sen pinta-ala on noin 10,6 hehtaaria. Järven pohjoisranta on loiva ja hieman soistunutta. Rannat ovat ruohikkoisia. Pohjois- ja kaakkoisrannoilla on peltoalueita, joilta on siivilöityneitä näkymiä järven suuntaan. Järven kaakkoisreunalla on avokalliopaljastuma.

Valkialampi

Valkialampi tai Valkeislampi sijaitsee Akkojärven länsipuolella. Kirkasvetinen lampi on syntynyt Ukkokankaan delta-alueen suppään ja sen syvyys on 15,5 metriä. Lampi on pohjavesijärvi, jolla ei ole laskujokia. Vesi on kirkasta ja hyvälaatuista. Lammen pohjoisrannalla on dyyni. Valkeislammen rannat ovat mäntykangasta.

Kuva: 30 Valkeislammen rannat ovat mäntykangasta.

Kuva: 31 Valkeislammen pohjoisosan hiekkadyyni.

Vierulampi

Vierulampi sijaitsee selvitysalueen koillisosassa lähellä Ähtärin ja Alajärven rajaa. Järven pinta-ala on 9,7 hehtaaria. Järven rannat ovat loivia, maasto kohoaa jonkin verran järven kaakkoisrannalla. Rannoilla on muutamia erillisiä peltoalueita. Eteläranta on ruohottunut. Järveltä ei avaudu näkymiä Lehtimäentielle.

Kuva: 32 Vierulampi on rehevöitynyt, havumetsän sulkema järvi lähellä Ähtärin rajaa.

Vuorilampi

Vuorilampi sijaitsee alueen pohjoisosissa, linnuntietä noin 6,6 kilometrin päässä Töysän kirkonkylältä luoteeseen. Lammen pinta-ala on noin 13,5 hehtaaria ja sen suurin syvyys on 6,7 metriä. Lammi on pitkäkko ja kapea. Sen itärannat muodostuvat jyrkistä kallioista (Peerlankallio, Vuorikallio ja Ollikaisenkallio), jotka luovat maisemaan siluetin ja muodostavat arvokkaan kallioalueen. Vuorilampi ja viereinen kallioselännejakso sijoittuvat kallioperän murroslinjaan. Vuorilammen vakituinen asutus on raittimaisesti sijoittunut Housunkyläntien varrella, pellot sijaitsevat asutuksen ja järven välissä. Lammen itärannalla on myös muutamia loma-asuntoja. Housunkyläntieltä on jonkin verran näkymiä peltojen yli Vuorilammelle. Näkymät ovat pääasiassa siivilöityneitä, sillä Housunkyläntien varsi on pitkälti puustoinen. Lammen eteläosa on soistunut.

Kuva: 33 Vuorilammen länsirannalle on keskittynyt asutus peltoineen, itärantaa hallitsee metsäinen kalliomaisema.

Vähä Liesjärvi

Vähä Liesjärvi sijaitsee suurimmilta osiltaan Ähtärin puolella. Osa ranta-alueista sijaitsee Alavuden puolella. Järven pinta-ala on 46,5 hehtaaria. Etelässä järvi rajautuu metsäalueisiin, pohjoisranta on osittain soistunut. Länsi- ja itärannoilla on peltoja sekä vakituista ja loma-asutusta.

Vääräjärvi

Vääräjärvi sijaitsee Kettumäentien varrella, Iso Liesjärvestä noin 1,6 kilometriä koilliseen. Järven pinta-ala on 14 hehtaaria. Järven keskellä on kapea salmi, joka jakaa järven kahteen osioon. Salmen lähistöllä rannat ovat osittain soistuneet. Järven etelärannalla on pienenkö peltoalue, muuten järvi rajautuu metsiin sekä vakituiseen ja loma-asutukseen eikä näkymiä järvelle tästä syystä ole. Vääräjärven itärannalla kohoaa Salmenkallio.

Kuva: 34 Vääräjärven etelärantaa

Yli-Mutkanjärvi

Yli-Mutkanjärvi sijaitsee Mutkankyläntien itäpuolella ja Myllyjärven eteläpuolella. Järven pinta-ala on 11,6 hehtaaria. Järvi on pohjois-eteläsuuntainen, pitkä ja kapea. Järven syvin kohta on 9,6 metriä. Järven pohjoispää on matala ja kaislikkoinen. Pohjoisosastaan järvi rajautuu peltoon. Eteläosassa on loma-asutusta. Mutkankyläntien varrella on tehty hakuita, minkä vuoksi tieltä on tällä hetkellä näkymiä järvelle.

Kuva: 35 Yli-Mutkanjärvelle on muodostunut siivilöityneitä näkymiä Mutkankyläntieltä hakkuiden vuoksi.

3.6 Johtopäätökset kulttuurimaiseman arvoista

Perinteinen kulttuurimaisema Töysän alueella on muodostunut viljelysmaiden ja asutuksen sijoituksessa vesistöjen ääreen. Selvitysalueella laajimmat peltoalueet ovat keskittyneet Ponnenjärven ja Riihonjärvien tuntumaan. Vanha asutus kulttuuriympäristöineen on sijoittunut etenkin näiden järvien itärannoille. Akkojärven ja Hirvilammen väliin sekä Hakojärven länsipuolelle on muodostunut viljelyaluekokonaisuuksia, jotka ovat perinteistä ja paikallisesti arvokasta kulttuuriympäristöä. Töysässä asutusta on perinteisesti sijoittunut myös järvien välisille kankaille, kuten Pitkäjärven ja Akkojärven väliin sekä Liesjärven Hepojoen tien varteen. Pienimmistä viljelymaisemista erottuu Mutkankyläntien varteen muodostunut raitiasutus Mutkanjärven rantapelloineen.

Valkialampi ja Iso Vuorijärvi erottuvat maisemasta luontoarvojen puolesta.

4 RAKENNETTU KULTTUURIYMPÄRISTÖ

4.1 Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt

Museovirasto on vuonna 2009 päivittänyt luettelonsa valtakunnallisesti merkittävistä rakennetuista ympäristöistä (nk. RKY 2009). Asiasta on valtioneuvoston 22.12.2010 antama päätös, jonka mukaan luettelo on maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittama inventointi rakennetun kulttuuriympäristön osalta 1.1.2010 alkaen.

Selvitysalueelta on inventoitu yksi valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö kohde, Villa Manner. RKY-kohdekuvauksen mukaan:

"Töysän Ponneranta (Villa Manner) kuuluu arkkitehti Alvar Aallon yksityishenkilöille suunnittelemiin asuinrakennuksiin. Aallon 1920-luvun suunnitelma käsittää koko huvila-alueen; päärakennuksen lisäksi kylkiäisrakennukset, huvimajan, saunan ja laiturin sekä Ponnenjärven rantaan sijoittuvan puiston. Kokonaisuus on säilynyt alkuperäisenä rantasaunaa ja laituria lukuun ottamatta.

Uusklassistisessa päärakennuksessa on korkea empiretyylisillä päätykolmioilla varustettu ristipääty, jonka jatkona pääjulkisivun puolella on ulkoneva neljän pylvään kannattelema avoveranta. Yläkerrassa on mm. Aallon suunnittelemissa huonekaluilla pohjalaiseksi tuvaksi sisustettu huone, jossa on avotakka sekä vuoraamattomat hirsiseinät. Talon tulisijat ovat Kupittaan tehtaan tuotantoa.

Päärakennuksen molemmilla puolilla on L-kirjaimen malliset kylkiäisrakennukset, joissa on erilaisia tiloja, mm. autotalli, sauna, käymälä ja entinen palvelijan asunto. Ulkoseinät on jäsennellyt uusklassistisilla pylväsaieilla.

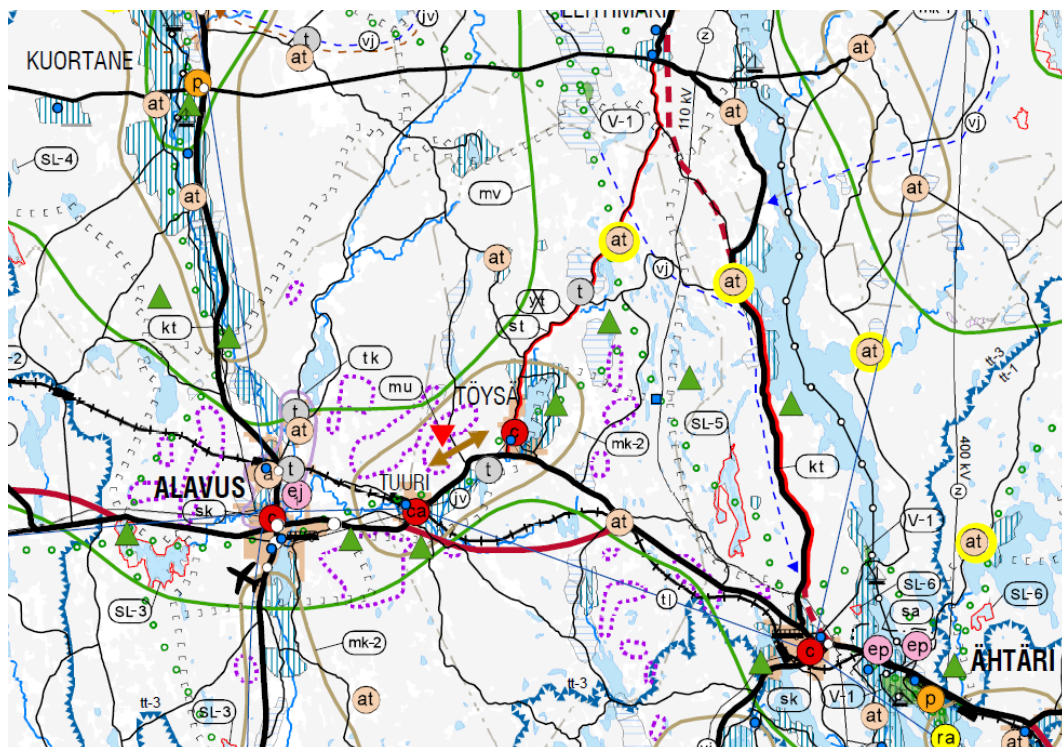
Pihaan johtavan tulotien "porttihuoneena" on temppelimäinen paviljonki eli huvimaja. Sen järvenpuoleisella sivulla on neljä pylvästä ja listoituksella korostettu päätykolmio. Puutarha portaineen, hiekkakäytävineen ja istutuksineen ulottuu terassimaisesti porrastettuna rantaan saakka."

Kuva: 36 Villa Manner kuvattuna maastokäynnin yhteydessä kesällä 2018.

4.2 Maakunnallisesti merkittävät rakennetun kulttuuriympäristön kohteet

Etelä-Pohjanmaan voimassa oleva maakuntakaava on hyväksytty maakuntavaltuustossa vuonna 2003 ja vahvistettu Ympäristöministeriössä 23.5.2005. Rakennetun kulttuuriympäristön osalta seudullisina inventointeina ovat toimineet Vaasan Seutukaavaliiton 1978 julkaisema luettelo Vaasan läänin kulttuuri- ja rakennushistoriallisesti arvokkaista kohteista ja sitä täydentävä vuonna 2001 Motiivi Oy on laatima inventointi. Kohdevalinnoissa on käytetty kuntainventointeja ja vuonna 1999 toteutetun Miljöprojektin aineistoja. Selvitysalueelta kulttuuriympäristön ja maiseman vaalimisen kannalta tärkeäksi alueeksi on nostettu Ponnenjärven ranta-alueet ja

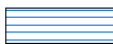
Kuva: 37 Ote vuoden 2005 maakuntakaavasta.

Kulttuuriympäristön tai maiseman vaalimisen kannalta tärkeä alue

Suunnittelumääräys:

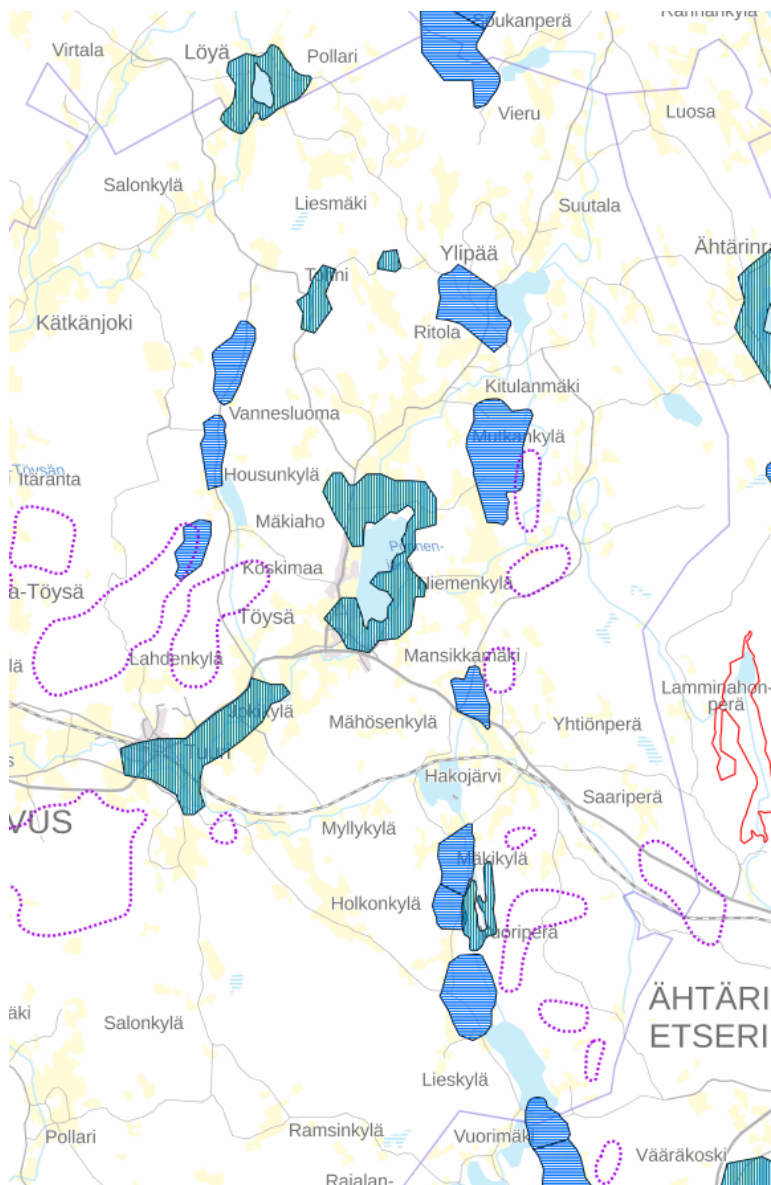
Kulttuuriympäristön ja maiseman arvot on otettava huomioon siten, että varmistetaan näihin liittyvien arvojen säilyminen yksityiskohtaisemmassa suunnittelussa. Valtakunnallisesti arvokkaisiin kohteisiin vaikuttavissa hankkeissa on pyydettävä museoviranomaiselta ja ympäristökeskukselta lausunto.

Pohjavesialue

Suunnittelumääräys:

Aluetta koskevat toimenpiteet on suunniteltava niin, että pohjaveden laatu ei huononnu eikä alueen antoisuus pienene.

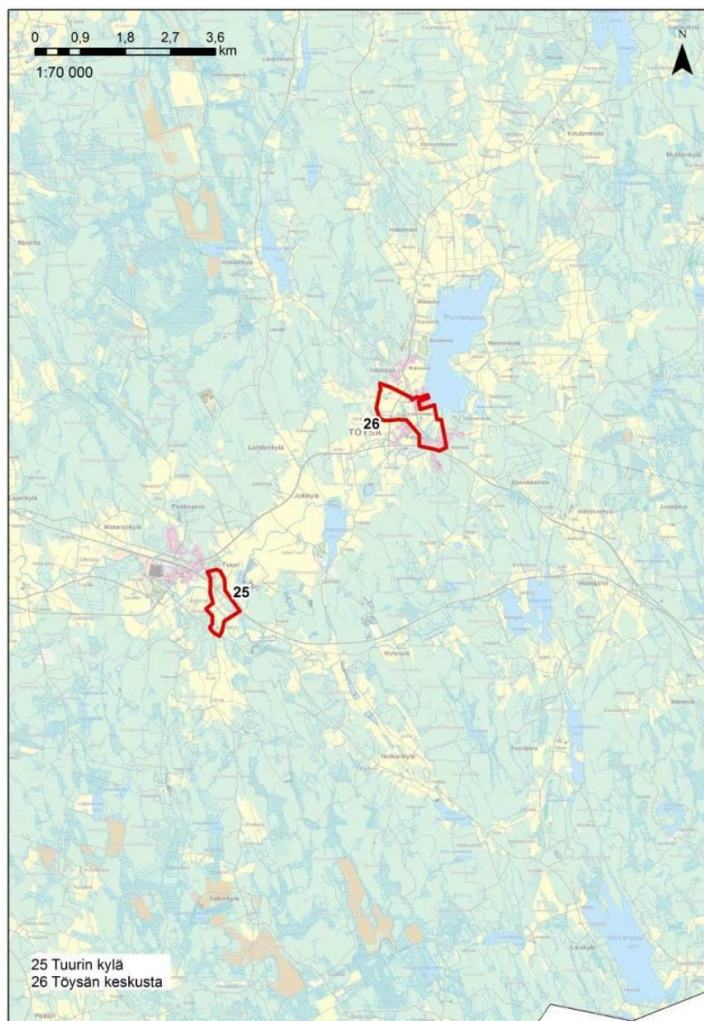

Kuva: 38 Voimassa olevan maakuntakaavan mukaiset kulttuuriympäristön tai maiseman vaalimisen kannalta merkittävät alueet turkoosilla pystyviivarasterilla, pohjavesialueet sinisellä vaakaviivarasterilla (ote Paikkatietoikkunasta 29.10.2018).

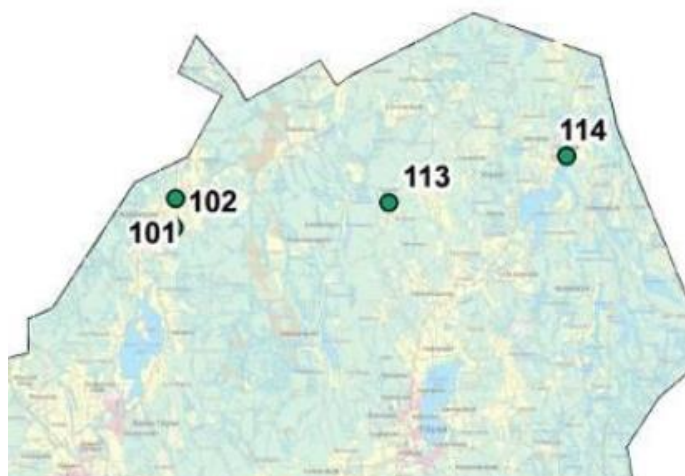
Etelä-Pohjanmaan liitto on laatinut maakuntakaavan taustaselvitykseksi inventoinnin maakunnallisesta rakennetusta kulttuuriympäristöstä. Selvitys on tehty yhteistyössä Etelä-Pohjanmaan maakuntamuseon kanssa. Inventoinnin tarkoituksena oli päivittää ja täydentää aiemmin laadittuja maakunnallisia inventointeja sekä tuoda listalle uusia kohteita. Kirsi Niu-kon laatima Eteläpohjanmaan maakunnallinen rakennusinventointi on vuodelta 2016-2017.

Maakunnan maaseudun rakennetun kulttuuriympäristön erityispiirteisiin kuuluvat monimuotoinen kyläasutus jokivarsi- ja raittikylineen ja jälleenrakennuskauden asutusalueineen. Suuri osa kohteista edustaa talonpoikaista rakennusperintöä Pohjanmaalle tyypillisine kaksifooninkisine talonpoikaistaloineen, torppineen ja niittytupineen. Joukossa on myös mm. merkkihenkilöiden loma-asuntoja ja kesämökkialueita. Selvitysalueella ei ole päivitysinventoinnin mukaan maakunnallisesti merkittäviä rakennetun kulttuuriympäristön kohteita. Lähimmät kohteet ovat Töysän keskusta, sekä Suutalan ja Tohnin koulut.

Alavus on osa entistä Kuusiokuntien seutukuntaa. Arkkitehti, tekniikan tohtori Helena Teräväinen on vuonna 2003 kuvaillut entisten Kuusiokuntien kulttuuriympäristön erityispiirteiksi asutuksen sijoittumisen järvien rannoille ja vaaramaisemiin. Kaksikerroksiset talonpoikaistalot hallitsevat maisemaa erityisesti Kuortaneella.

Kuva: 39 Maakunnallisesti arvokkaat rakennetun kulttuuriympäristön kohteet selvitysalueen läheisyydessä.

Alavus

- 101 Kätänjoen koulu
- 102 Uittomiesten muistomerkki
- 113 Tohnin koulu
- 114 Suutalan koulu - Koulutie

Kuva: 40 Maakunnallisesti arvokkaat rakennetun kulttuuriympäristön yksittäiskohteet selvitysalueen läheisyydessä.

4.3 Paikallinen rakentamisperinne

4.3.1 Talonpoikaisajan rakentaminen

Etelä-Pohjanmaalla talonpoikainen rakennuskulttuuri on yksi näkyvimmistä kulttuuriympäristön ominaispiirteistä. Seudun symbolinen rakennus on kaksifooninkinen talonpoikaistalo, jota rakennettiin erityisesti 1800-luvulla. Seutua kuvataankin usein suurien ja vauraiden talonpoikaisrakentamisen kautta. Talonpoikaista rakentamista ovat kuitenkin myös pienemmät pienviljelijöiden asumukset, torpat, sekä myöhemmät karjalan siirtolaisten asutukset. Kulttuurimaisemaan kuuluu myös peltoaukeat ja niille sijoittuvat latomeret.

Loma-asuminen oli aluksi ylemmän luokan kulttuuria koristeellisine huviloineen. Niiden rakentaminen yleistyi 1800-luvun puolessa välissä. Etelä-Pohjanmaalla loma-asutus yleistyi järvien rannoilla laivaliikenteen ja rautatien vaikutuksesta 1800-luvun lopulla. Alavudella loma-asumista syntyi aluksi Kuoresjärven rannalle rautatien läheisyyteen ja Ponnejärven rannalle. 1920-luvulla loma-asuminen laajeni linja-autoliikenteen ja yksityisautoilun yleistymisen myötä.

Alavudella rakentaminen keskittyi usein järvien rannoille. Selvitysalue käsittää kaava-alueen rajauksesta johtuen ainoastaan ranta-alueiden rakennusperintöä.

Asuinrakennukset

Talonpoikaisajan päärakennukset selvitysalueella ovat hirsirakenteisia, julkisivupinnaltaan pääosin pystyrimalaudoitettuja ja punamullattuja. Vanhimmat päärakennukset ovat ka-peita, suorakaiteen muotoisia ja niiden huonejako näkyy usein selkeästi ulospäin kote-

laiduista hirsisalvoksista. Selvitysalueella ei ole Etelä-Pohjanmaalle tyypillisiä kaksifooninkisia, vaan matalampia 1,5 kerroksisia paritupia, joita on osin jatkettu hirsikerran verran. Pääosa vanhimmista selvitysalueen asuinrakennuksista on 1800-luvun puolesta välistä.

Kuva: 41 Akkalan pihapiirissä on selvitysalueen vanhinta rakennuskantaa.

Kuva: 42 Selvitysalueen vanhimmat päärakennukset ovat 1800-luvun puolivälistä. Vasemmalla Salmin päärakennus ja oikealla pienimittakaavainen vanha päärakennus Housunkyläntieltä. Molempiin on rakennettu myöhemmin korkeat näyttävät kuistit.

Suomessa asuinrakentaminen on kehittynyt yksihuoneisista savutuvista eteistupiin. Jos-sain vaiheessa oivallettiin, että kylmä viima tunkeutuu oleskelutiloihin molempien ovien sijaitessa rakennuksen päädyssä. Viima päätettiin pysäyttää eteiseen siirtämällä pirttiin johtava ovi eteisen pitkälle seinälle. Ovi siirtyi rakennuksen julkisivussakin täten päädyistä pitkälle sivulle. Samalla syntyi pitkänmallinen eteinen, jonka toinen pääty saatettiin erottaa kammariksi. Näitä rakennustyyppisiä kutsutaan eteiskamarituviksi. Esimerkki eteiskamarituvista on selvitysalueella Vierulammen rannan läheisyydessä sijaitseva Ketolan päärakennus.

*Kuva: 43 Ketolan pienimittakaavainen päärakennus vuodelta 1920 on esi-
merkki eteiskamarituvista.*

Yleisin rakennustyyppi Suomessa on ollut 1600-luvulla paritupa, jossa eteisen sivuseiniin on yhdistetty pirtti ja kammari. Kammarit saattoivat olla aluksi kylmillään, kunnes niihin muutti toinen perhe, esimerkiksi perheen poika tai tytär. Tarpeen tullen taloon rakennettiin joko kokonainen toinen kerros tai ullakko. Portaat toiseen kerrokseen tai ullakolle johti eteisestä. Portaiden alle jäi pieni varastohuone. 1920-luvulle asti pohjakerroksen ikkunat ovat yleensä 6-ruutuisia ja niiden yllä on ullakon haukkaikkunat. Hirsiseiniä on paikoin tuettu följarein. Vanhimmissa taloissa ei ole kuisteja, vaan sisäänkäynti eteiseen tapahtuu suoraan pääjulkisivusta. 1920-luvun päärakennukset Mäkitalo ja Ranta-Akkala Akkojärven ranta-alueella edustavat paritupia.

Kuisteja alettiin rakentaa vasta 1900-luvun alussa. Portaat siirtyivät tuolloin eteisestä kuis-
tille ja vanhasta eteisestä tuli kammari. Selvitysalueella on runsaasti avokuisteja.

*Kuva: 44 Vasemmalla Mäkitalon ja oikealla Ranta-Akkalan päärakennus
vuodelta 1920. Molempiin käydään sisään suoraan eteiseen, eikä rakennuk-
sessa ole kuistia.*

1930-luvun asuinrakennukset ovat aiempia vuosikymmeniä leveämpiä ja muodoltaan enemmän neliömäisiä. Selvitysalueella on useita 1930-luvun pienimittakaavaisia asuinra-
kennuksia. Niiden runko on hirrestä, julkisivut ovat pääasiassa pystyrimalaudoitettuja ja punamullattuja. Ikkunat ovat usein T-mallisia.

Kuva: 45 Vasemmalla Mäkiranta vuodelta 1936 ja oikealla Iso-Aho vuodelta 1938. 1930-luvun ullakollinen 1-kerroksinen päärakennus alkoi muodoltaan muistuttaa jälleenrakennuskauden noppamaisia asuintaloja, mutta oli kuitenkin vielä hirsirakenteinen.

Kuva: 46 Iso-Ahon päärakennuksen yksityiskohtia: ovi yläikkunoihin, avo-kuisti ja T-mallinen ikkuna, jonka yläruutu on jaettu kolmeen pienempään ruutuun.

1940-luvun sotavuosina rakennettiin vielä hirrestä. Myös sota-ajan rakennukset säilyttivät perinteisen rakentamistyylin, mutta rakennusten yläkerros oli aiempaa korkeampi. Ikkunoiden puitteet ovat T- tai ristimallisia. Katto on harjan mallinen ja usein huopakatettu.

Kuva: 47 Selvitysalueella on myös harvinaista sodan aikaista rakennuskantaa: vasemmalla Hirvelän päärakennus vuodelta 1941, oikealla Järvisalon päärakennus vuodelta 1942.

Talousrakennukset

Selvitysalueella esiintyi useita 2-kerroksisia luhtiaittoja, joissa käynti solaan tapahtuu päätyjulkisivusta. Yleisin luhtityyppi on pääjulkisivun suuntaan suljettu, mutta alueella on myös ulokkeellisia luhtityyppejä. Muutamissa pihapiireissä on myös pikkuaittoja. Aitat ovat joko hirsipinnalla tai maalattu punamullalla. Maalatuissa aitoissa vuorilaudat ovat valkoiset ja ovet usein okran sävyyn, kuten muissakin piharakennuksissa.

Kuva: 48 Vasemmalla otsallinen pikkuaitta Niemikyläntieltä. Oikealla Joensuuun pihapiirin pikkuaitta 1700-luvulta.

Kuva: 49 Lamminmäen tilan ja Housunmäentillä sijaitsevaan luhtiaittaan on käynti päädyistä.

Kuva: 50 Rankilan luhtiaitta on kahden huoneen levyinen ulokkeellinen hirsiaitta. Solaan on kulku tikapuita myöten. Oikealla Akonniemen luhtiaitta on harmaantunut hirsipinnalla oleva kaksitasoinen rakennus. Rakennuksessa on pitkät nurkat. Kulku julkisivultaan suljettuun solaan on rakennuksen päädyistä.

Kuva: 51 Kosolan luhtiaitta vasemmalla ja Akkalan luhtiaitta oikealla.

Muita pihapiirien rakennuksia ovat mm. navetat, puuliiterit, varastot, saunat ja selvitysalueella harvinaiset riihet. Orasmaan pihapiiriä koristaa selvitysalueen ainoa harakkamyly.

Kuva: 52 Harvinaisia piharakennuksia edustavat Orasmaan harakkamyly ja Villa Mannerin L-malliset piharakennukset.

Kuva: 53 Vasemmalla Fräntilän sauna ja oikealla sauna Toopakantieltä. Saunat ovat sijainneet perinteisesti pihan reunalla. Rantasaunat ovat yleistyneet vasta myöhempinä vuosikymmeninä.

4.3.2 Jälleenrakennuskauden rakennuskohteet

Asuinrakennukset

Selvitysalueella on jonkin verran jälleenrakennuskauden kohteita, mutta jälleenrakennuskauden aikakausi ei nouse alueella esiin isompana aluekokonaisuutena. Jälleenrakennuskauden **pihapiireissä** on noppamaisen päärakennuksen lisäksi lähinnä 1-2 piharakennusta. Rakentamisessa siirryttiin hirsirakenteista rankarakenteisiin. Navetoissa käytettiin usein tiiltä tai betonitiiltä.

Kuva 54: Järvisalon päärakennus vuodelta 1947, oikealla Ranta-Salmin piharakennus.

Kuva: 55 Vasemmalla pelkistetty puuverhottu navetta Holkonkyläntieltä ja oikealla Pyylammin tiileä ja puupintaa yhdistävä navetta Hirvilammen rannan läheisyydestä.

Kuva: 56 Vasemmalla Mäki-Mutkan navetassa on yhdistetty sementtitiiliä ja puuverhous. Oikealla Pesolan näyttävä navetta.

Katso liitteet:

Liite 1	Kohdekortit osa-alue 1
Liite 2	Kohdekortit osa-alue 2
Liite 3	Kohdekortit osa-alue 3

4.4 Pihapiirit

4.4.1 Pihapiirien kehitys

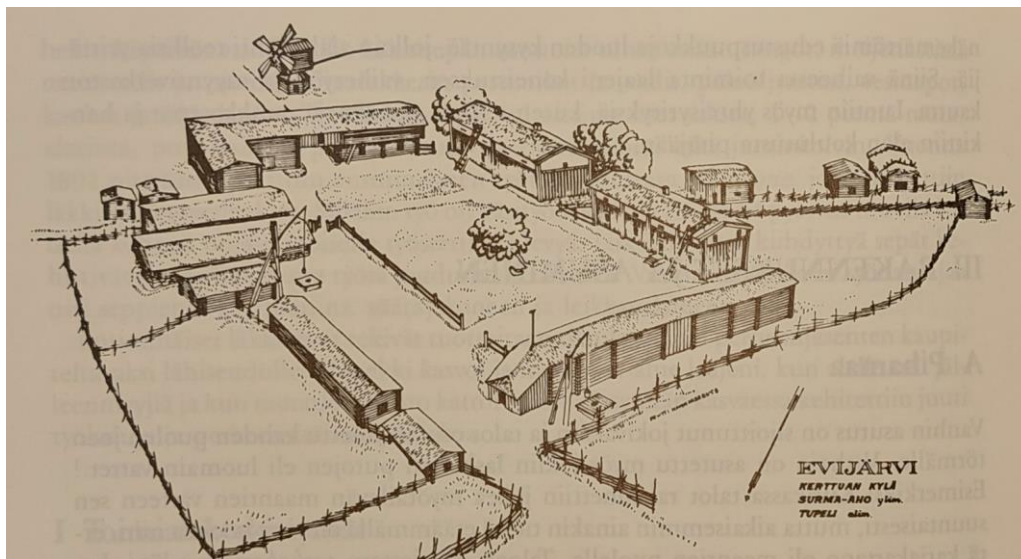
Selvitysalueella arvokkaita ovat paitsi rakennukset myös niiden muodostamat pihapiirit, joiden historia ulottuu monin paikoin vuosisatojen päähän. Toisaalta selvityskohteiden joukossa on ollut myös uudempiä viime vuosisadan alku- ja keskivaiheilta peräisin olevia rakennuksia pihapiireineen. Tässä osiossa kuvataan yleisellä tasolla Töysän ranta-alueiden pihapiirien kehitysvaihteita. Pihapiirejä on esitelty tarkemmin kohdekorttien yhteydessä.

Etelä-Pohjanmaan historiikin V osan yleispiirteisen kuvauksen mukaan eteläpohjanmaalaisten talojen pihapiirit ovat koko maakunnassa olleet pääosin yhtenevää sijoittelutapaa noudattelevia. Tähän ovat vaikuttaneet niin perinteet, käytännölliset seikat kuin lait ja asetuksetkin. Tavallista oli, että pihaan maantieltä saavuttaessa ensin vastaan tulivat eläimille

tarkoitettut suojat, kuten navetat, sikolätit ja ladot, jotka muodostivat niin kutsutun tarhakartanon. Sen läpi kuljettiin varsinaiseen pihapiiriin, miespihaan, joka yhdessä tarhakartanon kanssa muodosti umpinaisen pihapiirin.

Karjarakennuksista katsoen pihan vastakkaisella sivustalla sijaitsi varsinainen talo, jota ympäröivät muut asuinrakennukset, aitat, vajat ja muut varastorakennukset. Tarhapihaa ja väenpihaa erotti toisistaan umpinaisen pihapiirin keskellä sijainnut tallirakennus. Tallin käyttö tilanjakajana oli eteläpohjalainen erityispiirre, jota ei tunnettu muualla Suomessa. Pienemmillä taloilla rakennuksia oli vähemmän ja ne sijaitsivat tiiviimmässä pihapiirissä.

Yllä kuvatulla rakennusten asettelulla kaikki päivittäisessä elämässä keskeiset rakennukset sijaitsivat lähellä toisiaan. Sen sijaan tulipalouhan takia saunat, pajarakennukset, tuulimyllyt ja riihet sijoitettiin varsinaisen pihapiirin ulkopuolelle. Etäämmällä sijaitsivat myös vilja-aitat, jotka eivät itsessään olleet suuressa tulipalovaarassa, mutta joiden tuhoutuminen tullessa olisi ollut ruuansaannin kannalta kohtalokasta.

Kuva 57 Tyypillinen eteläpohjalainen talonpoikaisajan pihapiiri Evijärveltä Kerttuan kylästä. Kuva: Pentti Hammarberg.

Nelikulmaisen umpipihaan läpimurtokautena Etelä-Pohjanmaalla pidetään 1600-lukua, jolloin käyttöönotettu uusi verotusjärjestelmä kavensi tonttialaa, mikä pakotti tilalliset miettimään tilankäyttöä entistä tarkemmin. 1600-luvun lopulla kruunu antoi asetuksen, joka määräsi talot rakennettavaksi mies- ja karjapihojen ympärille. Samalla kiellettiin "valkiahuoneiden" eli saunojen, riihien ja pajojen rakentaminen liian lähelle pihapiiriä.

Suurimassa osassa Etelä-Pohjanmaata tilat ovat sijoittuneet aluetta taajaan halkovien jokien varrelle. Töysä kuuluu kuitenkin maakunnan itäisempään järvisuuteen, eikä siellä joilla ole ollut samanlaista merkitystä kuin lähempänä rannikkoa. Kuitenkin järvillä vesistöinä on Töysässä ollut paikallisesti vähintään jokien veroinen merkitys talojen sijoittumisessa niiden äärelle.

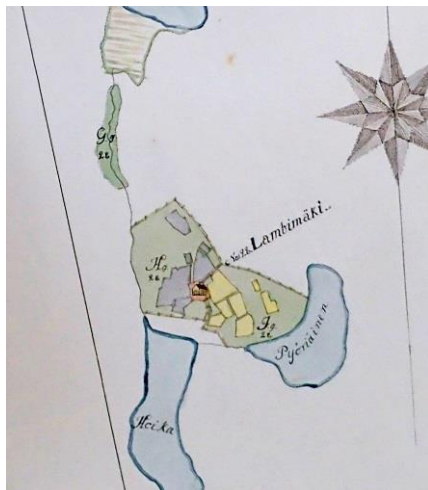
Ensimmäisinä paikkakunnalle saapuneet tilalliset valitsivat otollisimmiksi tiloilleen lähimpänä vesistöä ja vielä mieluiten suojaisassa poukamassa sijainneen paikan. Asutuksen laajentuessa optimaalisia sijaintipaikkoja ei riittänyt kaikille halukkaille vaan taloja alkoi nousta myös kauemmas rannoista. Tällöin pyrittiin etsimään paikka, joka oli loivassa rinneessä tai tasaisella maalla ja mielellään olemassa olevan tien varressa.

Asutuksen laajentuessa Töysän järvien ympärille muodostui enemmän tai vähemmän yhtenäisiä rengaskylä talorykelmineen. Myös järviä yhdistäneiden jokien ja alueella kulkeneiden teiden varsille rakentui niin kutsuttuja ketjukylä. Kruunun suorittamat jakotoimitukset pilkkoivat alueita paikoitellen niin, että taloja ja etenkin torppia rakennettiin kauemmaskin em. kylien ulkopuolelle. Olemassa olevia kyliä tilojen jako toisaalta tiivisti, kun esim. veljekset halusivat asua lähekkäin.

4.4.2 Pihapiirien nykytila

Tässä selvityksessä tarkasteltujen talonpoikaisajan pihapiirien rakenne noudattelee pääosin vuosisataista rakentamistapaa, minkä takia talot on sijoitettu tyypillisimmin perinteisesti umpipiikan ympärille. Pihapiirissä sijaitsevien rakennusten määrä, laatu ja koko on kuitenkin nykypäivänä erilainen kuin yllä kuvatuissa talonpoikaisajan esimerkeissä. Monet perinteisistä maatalousrakennuksista ovat vuosikymmenten saatossa jääneet tarpeettomiksi maanviljelystapojen ja koko yhteiskunnan uudistuessa. Omavaraistaloudesta on luovuttu, maatalous koneellistunut ja samalla henkilöstön, hyötyeläinten jne. tarve merkittävästi vähentynyt. Toisaalta viljavarastojen ja karjasuojien koko on viime vuosikymmeninä kasvanut merkittävästi, jolloin niistä on saattanut tulla päärakennuksen sijaan pihapiiriä hallitsevia elementtejä.

Selvitysalueella sijaitsee yhä parikymmentä historiallista tilaa, jotka voidaan alueella suoritettun muinaisjäännösinventoinnin mukaan erottaa vuosina 1761–1817 painetuista isojakokartoista. Vaikka suurin osa tilojen rakennuksista on sittemmin uusittu, voidaan näiden historiallisten tilojen ydinpihapiirin olettaa sijainneen paikoillaan jo vuosisatojen ajan.

Kuva 58 Lamminmäen tila oli merkitty jo 1700-luvun isojakokarttoihin. Myöhemmin tila jakautui Lamminmäeksi ja Lampilaksi, jotka halkaisi maantie. Kuvat: Mikrolitti Oy (vas.) ja Maanmittauslaitos (oik.).

Kuva 59 Maantien halkaisema Lamminmäen tila noudattelee edelleen rakenteeltaan umpipihan ympärille muotoutuvaa pihapiiriä. 1800-luvun päärakennus on tien pohjoispuolella vasemmaisimpana, historialliset maatalousrakennukset sen ympärillä ja uudempi rakentaminen vanhan karjapihan paikalla. Vasen kuva: Maanmittauslaitos.

Jälleenrakennuskauden pihapiirit 1900-luvulta ovat monimuotoisempia. Selvitysalue sijaitsee järvisuudella, jossa pihapiireihin on monesti vaikuttanut vesistön läheisyys. Perinteisillä tiloilla oli tyypillistä, että päärakennus rakennettiin selin järvimaisemaan päin ja pihapiiri erotettiin täten vesistölle avautuvasta maisemasta. Nykypäivää lähestyttäessä vesistönäkymiä on alettu arvostaa entistä enemmän ja pihapiirit on aseteltu avautumaan kohti järveä. Käytännöllisyyteen perustuvien maatilojen sijaan alueelle on rakennettu enenevissä määrin asuntoja, joista monet ovat vieläpä järveen ja järvimaisemaan tukeutuvassa vapaa-ajan käytössä. Kuitenkin suurin osa jälleenrakennuskauden taloista on rakennettu vanhoille tilanpaikoille, joilla pihapiirin muoto noudattelee historiallista rakentamistapaa. Selvityskohteiden joukossa on myös poikkeuksia, joissa piha-alueet ovat pienimuotoisen rakentamisen myötä niin ikään suppeampia ja metsäisiä sekä huvilatyyppisiä kohteita, joiden pihamaat ovat puutarhamaisempia.

Kuva 60 Aivan järven rannassa sijaitsevan Mäkirannan pihapiiri on sulkeutunut ja puuston tiukasti rajaama. Alvar Aallon suunnitteleman Villa Mannen muotopuutarha aukeaa kauniisti kohti järvimaisemaa.

4.5 Johtopäätökset rakennetun kulttuuriympäristön arvoista

Selvitysalueen asutushistoria on verrattain nuorta. Etelä-Pohjanmaalle symbolisia kaksiooninkisia ei löydy selvitysalueelta, sen sijaan paikallisen leiman alueelle antavat 1- 1,5-kerroksiset pitkänurkkaiset eteistuvat ja parituvat 1800-luvun puolivälistä 1920-luvulle. Talousrakennuksista alueelle on tyypillisiä 2-3 -huoneiset luhtiaitat, joita on säilynyt selvitysalueella toistaiseksi vielä useita. Uhkana alueen rakennusperinnölle nähtiin rakennusten tyhjilleen jäänti ja hoitamattomuus – inventointihetkellä useat alueen vanhimmista talonpoikaisrakennuksista olivat romahtamaisillaan. Rakennusten huono kunto ja siitä seuraava purkaminen uhkaavat myös historiallisten pihapiirien säilyneisyyttä, sillä uusien talousrakennusten määrä tai sijoittelu ei vastaa vanhaa rakentamistapaa.

Korjausrakentamisen ohjeistus on tärkeää arvokkaan rakennusperinnön säilyttämiseksi. Suojeltavien rakennusten osalta korjaustoimenpiteisiin ryhdyttäessä on oltava yhteydessä museoviranomaiseen kohteeseen sopivien korjaus- ja ennallistamisohjeiden saamiseksi.

5 LÄHTEET

Akkojärven ja Housunjärven valuma-alueet, hajakuormitus selvitys suojavyöhykkeiden yleissuunnitelma, Länsi-Suomen ympäristökeskus 2008

Etelä-Pohjanmaan historia, Aulis J. Alanen, Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto 1987

Kotiseutumme. Alavus-Kuortane-Lehtimäki-Töysä 2007-2008, Vaasa 2008

Maaseudun kulttuurimaisemat ja maisemanähtävyydet ehdotukset Etelä-Pohjanmaan maakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi osa 2 päivitys ja täydennysinventointi 2014, Etelä-Pohjanmaan liitto

Maiseman hoito, Maisema-alue työryhmän mietintö osa I, Mietintö 66/1992, Ympäristöministeriö

Nuijasodan vaikutus Etelä-Pohjanmaan asutukseen, Ilpo Lagerstedt, Books on Demand, 2014

Töysän alueen järvien rantayleiskaavat muinaisjäännösinventointi 2018, Timo Sepänmaa, Teemu Tiainen, Timo Jussila, Mikrolitti Oy 2018

Töysän historia, Ilmari Laukkonen ym., Töysän kunta 1989

Töysän historia: II, Kunnan vaiheet 1900-luvun jälkipuoliskolta kuntaliitokseen, Arto Juurakko, Alavuden kaupunki 2015

Töysän rataosa ja kehityksen pyörät, Tarja Ylimäki, Töysä-Seura 2015

Töysän ympäristön tilan perusselvitys, Katri Auraniemi 1997

Vaasan läänin luonnon- ja maisemansuojelun kannalta arvokkaat kallioalueet, Suomen ympäristökeskus Luonto- ja maankäyttöyksikkö, 2.5.1996

www.ilmatieteenlaitos.fi

www.paikkatietoikkuna.fi

www.kyppi.fi

www.finna.fi

<http://www.toysanosakaskunta.fi/vesialueet/>

Tampere, 14. syyskuuta 2021

Sweco Infra & Rail Oy

Maritta Heinilä
Osastopäällikkö
Arkkitehti, YKS-506

Maria Kirveslahti
Suunnittelija
Ins. (AMK)

Dan Ronimus
Suunnittelija
FM